

Avrupa'nın tarihsel gelişimine üç farklı bakış, üç farklı siyaset: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir

Three different views on historical development of Europe, three different politics: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, and Şevket Süreyya Aydemir

Gönderim Tarihi / Received : 22.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 16.04.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.884950>

Anıl VAREL¹

ÖZ: Peker, Ağaoğlu ve Aydemir, 1930'lu yıllarda Türkiye'de hem güncel siyasetin ön saflarında yer almış, hem de toplum ve siyasete dair teorik düzeyde çözümler yapmışlardır. Türkiye'nin temel sorunlarının çözümüne dair önerilerini geliştirirken her üçü de Avrupa'da son birkaç yüzyıldır yaşanan toplumsal gelişmelerin -özellikle de liberalizmin tarihsel serüveninin- tahliline büyük önem vermişlerdir. Ancak bu üç isim, aynı yöne bakıyor olmalarına rağmen farklı gerçeklikler tasvir etmişler; buna paralel olarak da Türkiye'de bundan sonra ne yapılması gerektiğine dair farklı çözüm önerileri sunmuşlardır. Ana hatlarıyla, Ağaoğlu'nun reçetesinde liberalizm; Peker'inde anti-liberalizm, devletçilik ve tek-parti iktidarı; Aydemir'inde ise sadece anti-liberal değil, aynı zamanda anti-kapitalist öğeler taşıyan ve geniş bir plân dâhilinde tahakkuk etmesi düşünülen bir iktisat politikası yazılıdır. Bu çalışmada Peker, Ağaoğlu ve Aydemir'in, Avrupa'nın tarihsel serüvenine yönelik 1930'lu yıllardaki analizleri karşılaştırmalı biçimde ele alınarak aralarındaki temel farklılıklara vurgu yapılmakta ve bu farklılıkların, söz konusu düşünürlerin Türkiye'ye dair önerdikleri reçetelerin içeriğini nasıl şekillendirdiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Liberalizm, Erken Cumhuriyet Dönemi.

ABSTRACT: In Turkey, in the 1930s, Peker, Ağaoğlu, and Aydemir were at the forefront of current politics and they all did theoretical analysis of society and politics. In developing their proposals for the solution of Turkey's main problems, all three of them attached great importance to the analysis of social developments (especially the historical adventure of liberalism) in Europe over the past few centuries. Although these three names were looking in the same direction, they depicted different realities and parallel to these different visions, they offered different suggestions as solutions about what needs to be done in Turkey.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, anilvarel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5000-5588>

It is written as liberalism in Ağaoğlu's prescription; anti-liberalism, statism and one-party rule in that of Peker; and an economic policy that has not only anti-liberal but also anti-capitalist elements and expected to be implemented within a broad plan in that of Aydemir. In this study, the analyses of Peker, Ağaoğlu, and Aydemir in the 1930s on the historical adventure of Europe are handled comparatively and the main differences between them are emphasized. By doing so, it is attempted to show how these differences are interrelated with the context of prescriptions that these thinkers suggest for Turkey.

Keywords: Recep Peker, Ahmet Ađaođlu, Őevket Sűreyya Aydemir, Liberalism, Early Republican Period.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Because of the important role they played in the development of two main political currents (left-Kemalism and liberalism) in Turkey, Aydemir and Ağaoğlu are frequently discussed in research studies in the field of social sciences. But the place reserved for Peker in the studies of the history of Turkish politics is resulted from his political-administrative tasks. In other words, when Peker is mentioned, he is often referred to as the mighty CHP's General Secretary in the one-party years or as a CHP politician who is accepted as a 'tough nut' politician in CHP-DP conflict; and the thoughts he put forward with his ideologue identity are ignored. Although dozens of articles, books and theses about Ağaoğlu, Aydemir, and Peker have been written; partly due to the deficiency mentioned above, there is no study in the literature that focuses on the thoughts of these three names in a comparative manner.

Methodology

In this study, which is designed as a qualitative research, primary sources are mainly used. However, secondary sources are also used throughout the study. Among the primary sources which belong to Peker, Ağaoğlu, and Aydemir, it is focused on the works that were written in 1930s. Because of the main purposes of this article, the intellectual evolutions of these names in their political lives are not included in this study.

Findings and discussion

Ağaoğlu believes that Turkey must walk through the path that the West walked before. The password of this path is individuation. The underlying factor of the differences that lead the West to superiority is the freedom of people in intellectual and economic terms and thus the development of the individual. This point of view, with the thickest contours, calls for political and economic liberalism.

On the contrary, the historical development of liberalism in Europe is a negative reference for Peker. According to him, class struggles, the Great Depression, the rise of fascism, instability, and the social disorder in Europe show that liberalism has collapsed in both economical and political aspects. Political liberalism will be only a fetter on Turkey's modernization process. Moreover, it will serve as an umbrella for organized reactionarism. And in its economic dimension, liberalism does not constitute a solution for providing Turkey's rapid industrialization, and besides all the other side effects, it will lead to the great chaos of the country because of class conflicts. Therefore, Turkey's prescription for salvation is statism instead of economic liberalism and the authoritarian rule of one-party power instead of political liberalism.

Aydemir also believes that economic liberalism cannot play a facilitative role in the development of countries such as Turkey. Although this policy is the main element for the economics of the Western countries in the early stages of capitalism and industrialization, it does not suggest a realistic solution for the countries that come from behind. Moreover, this system is now at the edge of bankrupt in the West as well. On the other hand, political liberalism constitutes the counterpoint of imperialism and generates the political superstructure of capitalism, which is a system of exploitation. But Turkey is not a member of this world. On the contrary, it belongs to the anti-imperialist front that struggles against them. Turkey's salvation requires a planned economic policy, which leaves a very limited space to private initiative movements and acts protectionist against foreign elements.

As it can be seen, a liberal prescription comes from Ağaoğlu's suggestions, and on the contrary, an anti-liberal prescription emerges from those of Peker and Aydemir. On the other hand, although Peker and Aydemir seem close to each other in opposition to liberalism, when we change our perspective, it will be seen that the distance between them is quite far. Peker's anti-liberalism emerges in a solidarist and authoritarian logic of governing and does not contain anti-capitalism. It is a fact that Aydemir's attitude is also authoritarian in governmental matters. However, he attaches liberalism, capitalism and imperialism to each other, and thus he fortifies his anti-liberal and anti-imperialist position with anti-capitalism. However, for Peker, imperialism -and more generally, the capitalists' ambition for profit- is not a result of the laws of capitalism but it is formed from defections and abuses. Therefore, if we look at the issue from the perspective of anti-capitalism rather than anti-liberalism, this time Ağaoğlu and Peker stand in the same line and Aydemir leaves them. However, it is not possible to say that Aydemir follows his anti-capitalism to its all logical extensions.

On the other hand, these three thinkers state that Turkey is a very different society from the West because classes and class struggles of the West do not exist in Turkey or it exists only in the form of embryo. Class conflict is something that should be kept under control according to Ağaoğlu, but according to Aydemir and Peker it should definitely be prevented. Ağaoğlu states that he will approve the expansion of the state intervention to economy only after the apparent of class contradictions that will be the result of the development of capitalism in Turkey (however, he adds that this approval has to be limited to the needs.). Aydemir and Peker, by contrast, demand an early intervention of the state in the field of economy to prevent the emergence of modern class contradictions.

For Peker, the clustering in the world does not have a much greater and deeper meaning than the nation-state divisions. However, for Ağaoğlu and Aydemir, the world is divided into two categories. Ağaoğlu designs this division in an idealistic way and by doing this, he formulates the duality of 'Eastern versus Western civilizations / cultures. However, Aydemir designs this division in a materialist way and formulates the dichotomy of 'imperialism versus semi-colonies and colonies'. Ağaoğlu wants an entire adoption to the Western civilization. Because he sees social structures in a totality and places mentality differences and individual freedom problem in the middle of this totality. Aydemir also has a holistic understanding of social structures; however, his understanding about this totality is different. For him, imperialism, political-liberalism and economic-liberalism are embedded in the capitalist social structure that is dominated by the bourgeoisie. For this reason, Aydemir is against this totality entirely, not partially. As a result, it can be said that both Aydemir and Ağaoğlu have a holistic understanding of social structures; however, this totality has a material basis according to Aydemir while it has an idealistic basis according to Ağaoğlu. It is not possible to say that Peker has a holistic social understanding that has the meaning of the relational coexistence of parts.

Results and recommendations

In developing their proposals for the solution of Turkey's main problems in 1930s, Peker, Ağaoğlu, and Aydemir attached great importance to the analysis of social developments (especially the historical adventure of liberalism) in Europe over the past few centuries. However, both in the analysis of Europe's historical development and the suggestions they offered for Turkey, they differed from each other significantly. It is written as liberalism in Ağaoğlu's prescription; anti-liberalism, statism and one-party rule in that of Peker; and an economic policy that has not only anti-liberal but also anti-capitalist elements and expected to be implemented within a broad plan in that of Aydemir.

Giriş

Toplum ve siyasetle teorik düzeyde ilgilenenler, her ülkede nüfusun nispeten küçük bir bölümünü oluştururlar. Güncel politika sahnesinin ön saflarında yer alanların sayısı da toplumun yine küçük bir bölümüne tekabül eder. Bu ikisinin kesişim kümesinde bulunanlar; yani hem güncel siyasetin zirvelerinde olup, hem de topluma ve siyasete dair teorik düzeyde çözümlenmeler yapanlar ise daha da küçük bir grubu teşkil eder. Türkiye’de, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir, tam da bu kesişim kümesinde yer almaları itibariyle istisnai bir konumdadırlar. Bir dönem Türkiye Komünist Partisi’nde faaliyet gösteren Aydemir, 1930’lu yıllarda ülke gündeminde önemli bir yer edinen *Kadro* dergisiyle iktidarı anti-kapitalist bir yöne çekme girişiminin önderidir. Tam ters (liberal) kanatta Ağaoğlu, yine aynı yıllarda, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) hem kurucularından biri, hem de bu partinin ideoloğu olarak siyaset sahnesinde yer almaktadır. Peker ise Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ülke yönetiminde en ön planda yer alan birkaç simadan biridir ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde, parti ve ülke için dört başı mamur, köşeli bir ideolojik çerçeve formüle etme çabalarında adı anılması gereken ilk kişidir. Özetle bu üç isim de 1930’lu yıllarda güncel siyasetin ön saflarında yer almış ve yine üçü de teorik düzeyde çözümlenmeler yapmışlardır. Öte yandan bu üç ismin ortak bir özelliği daha vardır: Türkiye’nin mevcut sorunlarının çözümüne dair önerilerini geliştirirken, Avrupa’da son birkaç yüzyıldır yaşanan toplumsal gelişmelerin tahliline büyük önem atfetmişlerdir. Başka bir deyişle, Türkiye’nin bundan sonra yönelmesi gereken istikameti tespit etmeye çalışırken, üçü de Avrupa’nın tarihsel serüveninden çıkarsadıkları pozitif veya negatif referanslarla hareket etmektedir. Bilhassa da liberalizmin tarihsel gelişiminin tahlili, üç düşünür açısından da kritik bir önemdedir. Ancak aralarındaki ortaklıklar, bu noktada son bulur. Çünkü bu üç isim, aynı yöne (Avrupa’da son birkaç yüzyıldır yaşanan temel dönüşümlere ve bilhassa da liberalizmin tarihsel serüvenine) bakıyor olmalarına rağmen; farklı gerçeklikler tasvir etmişlerdir. Buna paralel olarak, Türkiye’de bundan sonra ne yapılması gerektiğine dair, farklı çözüm önerileri sunmuşlardır. Dolayısıyla biri, Türkiye’de liberalizmin tarihsel gelişiminde en önemli figürlerden (Ağaoğlu); diğeri sol-Kemalizmin ilk teorisyenlerinden (Aydemir) ve diğeri de tek-partili dönemde CHP içerisinde ideologluğa soyunmuş en yetkili kişi (Peker) olan bu üç ismin düşüncelerinin çözümlenmesinde, onların Avrupa’nın tarihsel deneyimini nasıl kavradıkları meselesi kritiktir.

Bu çalışmada, Avrupa’nın tarihsel serüvenine yönelik olarak Peker, Ağaoğlu ve Aydemir’in 1930’lu yıllarda yaptıkları analizler karşılaştırmalı biçimde ele alınarak aralarındaki temel farklılıklara vurgu yapılacak ve bu farklılıkların, söz konusu düşünürlerin Türkiye’ye dair önerdikleri reçetelerin içeriğiyle nasıl ilişkilendiği ortaya konmaya çalışılacaktır. İncelemede odaklanılacak temel husus,

liberalizmin geçmişi ve geleceğine dair yapılan yorumlardır; çünkü bu mesele, 1930'lu yıllarda, her üç düşünürün de analizlerinin merkezinde yer almaktadır.

Literatür taraması

Aydemir ve Ağaoğlu, Türkiye'de siyasal düşünceye dair tartışmalarda öne çıkmaları ve Türkiye'deki iki önemli siyasal çizginin (Aydemir, sol-Kemalizmin; Ağaoğlu ise liberalizmin) tarihsel gelişiminde önemli bir role sahip olmaları nedeniyle, sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda sıklıkla inceleme konusu edilmektedirler. Aydemir ve *Kadro* çevresine dair yapılan araştırmalar arasından öne çıkan bazı eserler olarak, Tekeli ve İlkin (2003; 2008), Türkeş (1999; 2009), Uyar (1997a; 1997b), Ünver (2009) ve Yanardağ'ın (2012) çalışmaları ile Alpkaya (2011), Çulhaoğlu (2002) ve Timur'un (2013) çalışmalarının ilgili bölümleri sayılabilir. Akçura (1978), Kadıoğlu (1998) ve Trak'ın (1983) eserlerinin ilgili bölümleri ile Bakırgezer (1997), Coşar (1997), Georgeon (1994; 1996), Özcan (1996; 2010), Shissler (2002) ve Trak'ın (1981) eserleri ise literatürde Ağaoğlu'na dair kaleme alınan başlıca çalışmalar arasında sayılabilir.

Peker'e ise daha ziyade, Türkiye'nin politika tarihine ilişkin çalışmalarda, politik-idari görevleri vesilesiyle yer verilmektedir. Yani Peker'den söz edileceği zaman çoğu kez o, tek-partili yıllarda CHP'nin kudretli Genel Sekreteri ya da CHP-DP çekişmesinde sert tavırlarıyla öne çıkan CHP'li bir politikacı kimliğiyle anılmaktadır. Hâlbuki Peker, teorik yetkinliği ayrıca tartışma konusu edilebilecek olmakla birlikte, parti içerisinde ideoloji üretiminde ön planda olmak istemiştir. Her ne kadar, Aydemir ve Ağaoğlu'ndan farklı olarak Türk siyasal hayatında belirgin bir siyasal çizginin kurucusu olamamış olsa da Peker, Türk siyasal hayatındaki politik önemi nedeniyle ideolog kimliği altında öne sürdüğü görüşleri açısından da dikkate değer bulunmalıydı. Örneğin, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, bir yönetim şekli olarak tek-partili sisteme dair iktidar çevrelerinin fikirlerinin çözümlenmesinde, Peker'in açıklamaları en temel kaynaklardan biri olmak durumundadır. Çünkü söz konusu dönemde CHP içerisinde onun kadar ya da ondan daha fazla yetkiye sahip başka hiç kimse, uzun uzadıya ve tarihsel örnekleriyle tek-partili ve çok-partili sistemler hakkında analizler yapmamıştır. Hatta yetki ve güç açısından onun sıkletindeki başka hiç kimse, yüksek sesle ve ısrarla tek-parti yönetimlerinin üstünlüğünü savunmaya da çalışmamıştır. Peker ayrıca 1930'lu yıllarda yürürlüğe konulan devletçilik politikasına dair araştırmalar açısından da temel kaynaklardan biri konumundadır. Çünkü hem devletçilik politikalarının en gür sesli savunucuları arasında öne çıkmış, hem de söz konusu yıllarda kaleme alınan CHP programlarının hazırlanmasında başrol oynamıştır. Hepsinden öte Peker, Halkevleri girişimindeki öncü rolüyle, inkılabın ideolojisinin gelişip serpilmesi ve ülke sahına yayılması çabaları açısından da önem taşımaktadır. İşte tüm bu özellikleri sebebiyle Peker'in fikirleri, Türkiye'de siyasal düşünce ve siyaset teorisi alanın-

daki tartışmalar açısından önemlidir. Ancak literatürde onun bu yanının görece geri planda kaldığı görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi Peker asıl olarak, tek-partili yıllarda kudretli bir idareci ve DP-CHP çekişmelerinde sertlik yanlısı bir politikacıdan ibaret olarak ele alınmaktadır. Peker'i, bilhassa fikirleri ve yapmaya çalıştıkları açısından önemseyen ve onun zihin dünyasını çözümlemeye çalışan istisnai çalışmalar olarak başta Koçak'ın (2018) çalışması olmak üzere, Çolak (1996; 1997), Durmaz (2008), Görücü (2017) ve Özçetin'in (2010) eserleri sayılabilir. Ancak Peker'in fikriyatı üzerine kaleme alınan çalışmaların toplamı da burada sayılan bu eserlerden sadece biraz daha fazlasından ibarettir.

Ağaoğlu, Aydemir ve Peker'e dair onlarca makale, kitap ve tez çalışması kaleme alınmış olmasına rağmen; kısmen yukarıda değinilen eksiklik nedeniyle, literatürde salt bu üç isme odaklanarak onların karşılaştırmalı biçimde ele alındığı bir çalışma ise mevcut değildir. Literatürde genellikle Aydemir'in fikirleri ele alınırken Ağaoğlu'ndan; Ağaoğlu'nun 1930'lu yıllardaki fikirleri ele alınırken de Aydemir'den karşı saf olarak bahsedilir. Hâlbuki güncel siyasetin içindeki bu iki ismin kendi aralarındaki temel tartışma başlıkları, Peker'in de öncelikli gündemini oluştur ve Ağaoğlu ile Aydemir'den farklı olarak o, iktidarın da zirvelerinde yer alır. Dolayısıyla Türk siyasal hayatı ve Türkiye'de siyasal düşüncenin tahlilinde söz konusu üç ismin karşılaştırmalı olarak ele alınmaları önem arz etmektedir.

Yöntem

Nitel bir araştırma olarak kurgulanan bu çalışmada, temel olarak birincil kaynaklardan (Peker, Ağaoğlu ve Aydemir'in kaleme aldığı metinlerden) istifade edilmektedir. Ancak çalışma boyunca yer yer, ikincil nitelikte olan kaynaklardan (söz konusu üç ismin fikirlerini tartışma konusu eden araştırmalardan) da yararlanılmaktadır. Peker, Ağaoğlu ve Aydemir'e ait birincil kaynaklar arasından, belirli bir tarihsel periyotta; 1930'lu yıllar boyunca kaleme alınanlara odaklanılmaktadır. Çünkü makalenin temel amaçları açısından; bu isimlerin politik hayatlarındaki düşünsel evrimleri bu çalışmanın kapsamına girmemektedir. Bu çalışmaya Aydemir, Kadrocu kimliğiyle; Ağaoğlu, liberal kimliğiyle; Peker ise tek-parti yönetimi yanlısı ve devletçi kimliğiyle dâhil olmaktadır. Dolayısıyla, çalışma boyunca söz konusu düşünürlere dair karşılaştırma konusu edilecek metinler de asıl olarak 1930'lu yıllarda kaleme alınanlarla sınırlı tutulmuştur. Bunun bir istisnası, Ağaoğlu'nun, Malta'daki sürgün yıllarında kaleme aldığı ve 1927 yılında '*Üç Medeniyet*' ismiyle kitaplaşan yazıdır. Bu eser, Ağaoğlu'nun 1930'lu yıllarda kaleme alınan çalışmalarını (*Serbest İnsanlar Ülkesinde* ile *Devlet ve Fert'i*) birçok açıdan tamamlar bir mahiyette olduğu için, Ağaoğlu'nun düşünceleri açıklanırken istifade edilecek temel referans kaynakları arasına dâhil edilmiştir. Aydemir'e ayrılan bölümde ise başka bir açıdan bir istisna gözetilmiş ve onun görüşleri aktarılırken, *Kadro'* nun diğer

yazarlarınca (Burhan Asaf Belge, Vedat Nedir Tör, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve İsmail Hüsrev Tokin tarafından) kaleme alınan metinlere de göndermelerde bulunulmuştur. Bunun nedeni, *Kadro*'nun, farklı fikirlerdeki aydınları bir araya getiren bir çatı örgütlenmesi olmayıp; çok belirgin bir ideolojik hatta sahip olmasıdır. *Kadro*'da farklı yazarlara ait makaleler, aynı bütünün parçaları gibidirler ve bu nedenle, tek bir fikriyatın savunulması işinin, bir iş bölümü çerçevesinde farklı yazarlara bölüştürülmesi niteliğindedirler. Aydemir, bu bütünlüklü düşünsel üretimin merkezinde yer alan isimdir. Bu açıdan, *Kadro*'daki diğer yazılar, Aydemir'in fikir dünyasını çözümlemede önemli bir destek sağlamaktadır. Ancak Aydemir'e ayrılan bölümde elbette asıl odak noktası, bizzatıhi Aydemir'in kendi metinleri (*İnkılap* ve *Kadro* ile Aydemir'in *Kadro* dergisindeki makaleleri) olacaktır.

Peker'e ait kısımda ise asıl olarak onun *İnkılap Dersleri* isimli çalışmasına odaklanılmaktadır. Çünkü bu eser, pedagojik amaçlarla kaleme alınmış olması itibarıyla, Peker adına yararlanabilecek diğer kaynaklara kıyasla çok daha derli toplu ve bütünlüklüdür. Ancak Peker'in görüşleri açıklanırken, onun farklı mecralarda (Meclis çatısı altında, radyoda ve partinin çeşitli etkinliklerinde) yaptığı açıklamalara ve *Ülkü* dergisindeki yazılarına da göndermelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümü Peker'e, ikinci bölümü Ağaoğlu'na, üçüncü bölümü ise Aydemir'e ayrılmıştır. Her üç bölümde de benzer bir kurgu takip edilmektedir: Ele alınan düşünürün, Avrupa'nın tarihsel gelişimine dair analizlerinin yanına, bu analizler neticesinde Türkiye'ye dair çıkarsadıkları sonuçlar iliştilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümü ise söz konusu düşünürlerin benzerlik ve farklılıklarının ana hatlarıyla formüle edilmesine ayrılmıştır.

Bulgular ve tartışma

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Peker'in çıkardığı sonuç: liberalizmin reddi

Tek-parti yıllarının en kudretli¹ figürlerinden biri olan Peker, *İnkılap Dersleri*'nde, Türkiye'nin mevcut durumunu ve bundan sonra yapılması gerekenleri

¹ Tek-parti yıllarında CHP'de dört ayrı dönemde ve toplamda en uzun süre genel sekreterlik görevini üstlenen Peker, farklı hükümetlerde İçişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Millî Savunma Bakanı, Bayındırlık Bakanı ve Başbakan olarak yer almış; I. TBMM'ye genel sekreter, 1931-36 yılları arasında milletvekili adaylarını belirleyen CHP Genel Başkanlık Kurulu'na da Atatürk ve İnönü'yle birlikte üçüncü üye olarak dâhil olmuştur. Tüm bu resmi sıfatlarına ek olarak; Halk Fırkası'nın kuruluş dilekçesinde Mustafa Kemal'e birlikte imzası bulunan iki kişiden biri, daha sonra Halk Fırkası'nın adına 'cumhuriyet' kelimesinin eklenmesi önerisinin imza sahibi, devletçilik ilkesinin CHP programlarına girişinin öncüsü ve CHP'nin 1931 ve 1935 tarihli programlarının baş mimarıdır (Aydemir, 1975: 98; Yıldız, 2009: 58-62; Peköz Kara, 1999: 7-9, 25). İlk bakışta ironik gibi gözükse de Peker'in düşünsel planda CHP açısından asıl önemi ise ideoloji meselesinde parti içindeki yalnızlığıdır. O, 1930'larda CHP içerisinde ideolojüğe soyunan en -ve belki de tek- yetkili kişidir. Partiyeye, güçlü ve köşeleri belirgin bir ideoloji kazandırmaya çalışmış ve üstelik bu işe, parti içerisinde son derece önemli bir mevkide; genel sekreter olmanın verdiği güçle girişmiştir. Ancak sahip olduğu siyasi ve idari güce rağmen, bu çabasında yapayalnız kalmış; çünkü çevresindeki başka hiç kimse, ideolojiye, onun kadar önem vermemiştir (Koçak, 2018: 9-11).

tespit edebilmek için, Avrupa'da son birkaç yüzyıldır yaşanan toplumsal gelişmeleri ana hatlarıyla tahlil eder. Odaklandığı temel konu, Peker'in deyimiyle, Avrupa'daki inkılâpların sebep ve sonuçlarıdır. Ona göre bu inkılâplar ikiye ayrılmaktadır. İlki, Hürriyet İnkılâbı; ikincisi ise Hürriyet İnkılâbı'nın toplum yapılarında yol açtığı arızalardan kaynaklanan ve yine onun getirdiği özgürlük ortamı sayesinde büyüme imkânı bulan Sınıf İnkılâbı'dır (Peker, 1984: 25, 28, 41).

Peker'e (1984: 25) göre Hürriyet İnkılâbı, "dünyanın karanlık devirlerinden aydınlık devre çıkışı esnasında halkın, kendilerini idare edenlere ve bu idareyi suiistimal eyleyenlere karşı ayaklanmasıdır." Bu ayaklanma, sarayların, hanedanların ve soyluların, onlarla birlik hâlinde hareket eden din kurumlarının ve hatta bazen eşrafın da dâhil olduğu ittifaka karşı patlak vermiştir. İlk olarak İngiltere ve Fransa'da yanan bu hürriyet ateşi, önce bu ülkelerin aydınlarını; sonra tüm ulusu ve sonra da tüm dünyayı sarmıştır (Peker, 1984: 25-26).

Peker (1984: 26), can, mal ve şeref dokunulmazlığı gibi en temel hakların talebiyle başlayan bu hareketin, ilerleyen safhalarında insanlığa bir dizi hürriyeti (mülkiyet, konuşma, çalışma, matbuat, gezme vb.) kazandırdığını belirtir. Aslında bu gelişmeler, insanlık tarihi açısından ilerici hamlelerdir; ancak zamanla, Hürriyet İnkılâbı'nın bazı arızaları, hastalıkları belirmeye başlamıştır (Peker, 1984: 26). Peker'i, ekonomik ve siyasal liberalizm karşıtlığına götüren bu sorunlardır.

Peker'e (1984: 26-30) göre, Hürriyet İnkılâbı'nın en temel sonuçlarından biri; parolası *laissez faire laissez passer* olan iktisadi liberalizmi beraberinde getirerek, ekonomi sahasında devletin pasif bir izleyici durumuna sokulmasıdır. Bu anlayış, bir müddet sonra, belirli kişilerin elinde bir istismar vasıtasına dönüşmüş ve insanlığın önemli bir bölümünün yaşam şartlarının bozulmasına yol açmıştır. Bunun neticesi ise çeşitli düzeylerde patlak veren kavgalardır. Patronların kâr hırslarının ve onların çıkarlarına hizmet eden iktisadi liberalizmin yol açtığı üç tür kavga vardır. Bunlardan biri; sermayedarların ucuz hammadde ararının bir sonucu olan emperyalist yayılmacılığa karşı verilen kavgadır (Peker, 1984: 38). Diğer bir kavga, büyük sanayi ve ticaret çevreleri ile tüketiciler arasındadır. Çünkü hem kendi aralarında anlaşmalar yapan fabrika sahipleri hem de onlardan mal alıp satan tüccarlar, tüketiciler aleyhine kârlarını arttırmanın yollarını aramışlar; bu kâr ihtirası da büyük sanayi ve ticaret sermayesine karşı kooperatiflerin kuruluşuna sebebiyet vermiştir (Peker, 1984: 38-39). Üçüncü ve Peker'in üzerinde en çok durduğu kavga ise işçiler ile patronlar arasında kurulmuştur. Çünkü:

"[Patronlar] [i]şçileri mümkün olduğu kadar fazla çalıştırıp onlara mümkün olduğu kadar az ücret ver[iyor] ve işçilerin çeşitli sıkıntılarına kayıtsız kal[ınıyor]. Bunun neticesinde işçiler arasında tahammül edilemez bir ıstırap doğuyor" (Peker, 1984: 38).

“Bu serbestlikten [iktisadi liberalizmden] istifade eden patron tabakası, bunu işçi sınıfının hayatı aleyhine kullanıyor, tabii bunun neticesinde genç ve dinç kütlelerin teşkil ettiği işçi tabakasında da bu duygunun tam aksülameli olarak uyanan bir sınıf şuuru gittikçe genişliyordu. Bu, önce küsmeye, sonra nefret ve nefret hissi de hızını artırarak nihayet bir öç alma dileği haline varıyordu” (Peker, 1984: 38).

Sermayedarların, işçileri mümkün olduğunca çok çalıştırıp, onlara mümkün olduğunca az ücret vermelerini ve böylelikle sınıf kavgasının başlaması sorununu Peker, kapitalizmin doğasına içkin bir çelişki; yani sınıfların üretim ilişkilerindeki nesnel konumlarının kaçınılmaz bir neticesi olarak mı görmektedir? Bu soru kritiktir. Çünkü eğer burada yapısal bir çelişkiden bahsediliyorsa, bu durum, Peker'in tespitlerinin anti-liberal bir hatta kalmayıp, anti-kapitalizmin sınırlarına dayanacağı anlamına gelebilirdi. Zira Peker'in bahsettiği sorun, kapitalizmin işleyiş mantığının kaçınılmaz bir sonucu ise bunun, kapitalizmin içerisinden kesin olarak çözümü mümkün olmayacaktır. Ancak Peker açısından durum bu değildir. Zaten yukarıda alıntılanan gelişmeleri bir arıza olarak görmesi ve sorunu kapitalizmin değil de liberalizmin bir sonucu olarak nitelemesi (Peker, 1984: 41), onun görüşünü peşinen açık etmektedir. Peker'e (1984: 26) göre, Hürriyet İnkılâbı'na önderlik eden idealist kadrolar birer birer eksildikleri ve ayrıca inkılabın ilk kazanımlarının yeterli görülerek inkılapçı dinamizm terkedildiği için bu sorunlar patlak vermiştir. Peker'in mantığı devam ettirilirse: Demek ki başarılı bir önderlik ve dinamik bir inkılapçı ruh, bu sorunları kapitalizmin sınırları içerisinde kalarak çözebilir. Aşağıdaki açıklamalarda görüleceği üzere, Peker'in önereceği çözüm de bu minvalde olacaktır. Ona göre başarılı bir önderlik, devletin gerekli yerlerde gerekli müdahaleleri yapması ve topluma dayanışmacı duyguların aşılansarak tüm yurttaşların aynı gemide olduklarına ikna edilmeleriyle, sermayedarların kâr ihtirası ve sınıf mücadeleleri önlenebilirdi. Zaten Peker bir yandan iktisat sahasında bireylerin başıboş bırakılmayacağını öne sürerken; diğer yandan da ısrarla, özel teşebbüs ve mülkiyet düşmanı olmadığını altını çizmektedir (Peker, 1936c: VI-VII; 1984: 67). Dolayısıyla Peker'in yukarıdaki tespitlerinin anti-kapitalist değil; anti-liberal olarak tanımlanabileceğini belirterek bu konuya dair açtığımız parantezi şimdilik kapatalım.

İnkılâp Dersleri'nde, “Sınıf İnkılâbı” başlıklı bölümde ise Peker, işçi hareketlerinin dünya tarihindeki gelişimini, Buhar Devrimi'nin dahi öncesinden başlayarak ana hatlarıyla tahlil eder. Eserin bu kısmında, ücretlerin yükseltilmesi için gerçekleştirilen ilk talepler, çalışma saatlerini azaltmaya yönelik çabalar, Robert Owen'ın şefkatle işçileri korumaya çalışması, sendikalizmin doğuşu, Komünist Manifesto'nun ilânı, I. Enternasyonal'in toplanması gibi gelişmeler aktarılır ve sosyalist hareketin büyümesinin nedenleri tartışılır. Peker'e (1984: 50-53) göre, nasıl ki bu hareketler, iktisadi liberalizmin toplumsal bünyede yol açtığı arıza-

lara karşı gösterilen bir tepki ise sosyalist cereyanların bu şekilde güçlenmesine duyulan tepki de faşizmi (Peker'in analogisiyle "20. yüzyıl Sezarizmi"ni) tarih sahnesine çıkarmıştır. Hâlbuki ona göre, modern toplumları kasıp kavuran bu kargaşa, aslında daha en başından çözülmesi mümkün olan sorunlardan türemektedir: "Ekonomik liberalizmin kâr ihtirası, işçiyi, müstehliki ve müstahsili ezmeyen bir ölçüde tutulsaydı, beşeriyetin bugünkü ıstıraplarının ve sınıf kavgalarının büyük bir kısmına mahal kalmazdı" (Peker, 1984: 70).

Peker'in tüm bu anlatılanlardan çıkarttığı sonuç, ekonomide anti-liberal bir politikanın gerekliliğidir. O, 1929 Buhranı sonrasında uluslararası sahada esmekte olan liberalizm-karşıtı rüzgârı arkasına alarak, devletin ekonomi sahasına müdahale etmesini ve bu sahadaki aktörlerden her birinin, diğerlerine karşı titizlikle korunması gerektiğini savunur. Yani devlet, üreticiye ve sermayedara karşı tüketiciyi, sermayedar sınıfının ekonomik tahakkümüne karşı işçiyi ve işçilerin örgütlenme kabiliyetine karşı da sermayedarları korumak üzere gerekli önlemleri almalı ve bunlar arasında bir hakem/arabulucu rolüne soyunmalıdır (Peker, 1984: 67, 70; TBMM Zabıt Ceridesi, 8.6.1936: 83-85).² İşçi-sermayedar kavgası, 1930'lu yıllar itibariyle Türkiye'nin yakıcı bir sorunu değilmiş gibi gözüксе de bu dönemde Türkiye'de sanayileşme hamlelerinin hız kazandığı göz önünde bulundurulduğunda; Peker'e göre tehlike aslında gayet ciddidir. CHP'nin IV. Kurultay'nda, bu hususun üzerinde özellikle durur:

"Endüstri açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerektir ki, bu ileri gidişin tabii neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları; klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cebhe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takip eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlâtlarından ve yurddaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin. Ve bu genç tabaka yurd için olduğu kadar kendileri için de felâket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin. Onun için yeni doğan bu işçi sınıfının patronlarla münasebatı noktasını bütün parti programının baştan aşağıya yazılışında ve anlaşılışında ruh olarak ahenk, anlaşma, uyuşma haline irca ediyör" (Peker, 1935: 252).

² İktisadi liberalizmin yol açtığı sorunlara ve devletin, başta sermayedar-işçi ilişkileri olmak üzere bir bütün hâlinde ekonomi sahasını denetlemesi ve yurttaşları da bu doğrultuda endoktrine etmesi gerektiğine dair yukarıda İnkılâp *Dersleri'*ne atıfla gösterilen tüm vurgular, neredeyse birebir biçimde, Peker'in 8.5.1935 tarihli radyo demecinde tekrarlanmaktadır (bu konuşmanın yazılı dökümü için bkz.: Kuruç, 1993: 283-284). Peker'in radyo demecindeki bilhassa şu ifadeler, burada aktarılmaya çalışılan görüşlerinin bir özeti gibidir: "Amme haklarında anarşiyi besliyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratın ve ulus yığnını istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz. Haklarda hürriyetin sınırını, devlet varlığının otorite sınırı içine alıyoruz. Teklerin ve hususî toplulukların faaliyetini, genel menfaatlere aykırı olmamak kaydıyla bağlıyoruz. Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucakında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, sınıf kavgası yollarını sınımsız kapıyoruz." Bu tespit ve görüşler ayrıca, Peker'in, *Evropaische Revue* gazetesinde yayınlanan "Volk und Staat, Werdung" isimli makalesinde de işlenmektedir (bu metnin Türkçe tercümesi için bkz.: Peker, 1936c).

Aynı konuşmasında Peker, grev ve lokavtın kesin olarak yasaklanacağını da belirtir. Zira bunlar, Peker'e (1984: 39) göre, işçilerin ve patronların birbirlerine karşı kullandıkları en tesirli silahlarıdır. Nitekim 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu'nda gerçekten her ikisi de yasaklanacak ve çıkar uyuşmazlıklarının, hakem kurulları mekanizmasıyla devletin arabuluculuğunda çözümleneceği bildirilecektir (Görücü, 2017: 1364). Söz konusu kanuna dair meclisteki konuşmasında Peker, yine iktisadi liberalizmin yol açtığı toplumsal sorunlara ve özellikle sınıf kavgası ihtimaline vurgu yapmakta ve kanunun temel amacının tüm bunlardan sakınmak olduğunu ifade etmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 8.6.1936: 83-85).

Solidarist bir kavrayış çerçevesinde, halkçılık ilkesine Peker'in (1935: 249; 1984: 54) yüklediği anlam da ülkedeki toplumsal sınıfların ve sınıfsal çıkarlar ekserinde bir farklılaşmanın var olduğunun inkârıdır. Ona göre halkçılık, Türkiye'de toplumsal sınıfların değil farklı çalışma zümrelerinin var olduğunu, onların ahenk içinde çalıştığını ve vatandaşların bu anlayış çerçevesinde birlik olup kütleleşmesi gerektiğini ifade eder (Peker, 1936c: III, VI). Bu noktada, Peker'in tespitleri ve önerilerinin birbiriyle çeliştiği; önerilerini sıralarken, bizatihi kendi tespitlerini yanlışladığı görülmektedir. Peker, bir yandan Türkiye'de sınıfların mevcut olmadığını iddia ederken, diğer yandan da varlığını inkâr ettiği bu sınıfların kendi çıkarları çerçevesinde birbirlerine karşı örgütlenmelerini engellemeye çalışmaktadır. Böylelikle mevcudiyetlerini aslında kendisinin de zımnen kabul ettiği sınıflara, sanki 'sınıf' adını vermeyip onları 'çalışma zümreleri' gibi farklı adlarla andığında, bunların maddi varoluşu ve çıkar farklılıkları ortadan kalkacakmış gibi bir tavır takınmaktadır.

Peker'e göre, sınıf kavgasını önlemek için atılması gereken adımlarından biri de yurttaşların bu doğrultuda endoktrine edilmeleri; yani birbirlerini, aynı bütünün parçaları olarak görmeleridir. Yurttaşların zihinlerinde ve kalplerinde, "milli ekonomi anlayışı" kökleşmediği ve dolayısıyla "inanı bir, sükûnu bir, galeyanı bir, heyecanı bir, bir kütle" olunamadığı müddetçe; üretim araçlarının, ilimin ve tekniğin gelişimi, tek başlarına bir anlam ifade etmeyecektir (Peker, 1936a: 4). Demek ki, iktisadi sahadaki anti-liberalizmin, eğitim ve halk terbiyesi³ araçlarıyla ideolojik olarak da desteklenmesi gerekmektedir.

Öte yandan, Peker'e göre ekonomide izlenmesi gereken anti-liberal politikalar, sınıf kavgasını engellemeye yönelik müdahalelerle sınırlı değildir. *İktisadi faaliyetlerde*, ulusun menfaatlerinin gerektirdiği hususlarla ve bilhassa da sınıfların gelişimin süratle sağlanması işiyle devletin bizzat alakadar olması; *ülke ekonomisinin kaderinin*, özel teşebbüsçülüğün belirsizliklerine terk edilmemesi gerekir (Peker, 1935; 1936c: VI). Belirtmek gerekir ki Peker'in bu tavrı, söz konusu

³ Zaten genel olarak halk terbiyesi meselesi, toplumun belirli bir ideolojik doğrultuda kütleleşmesini sağlama yolunda Peker açısından çok kritik bir önemdedir -ki onun açısından Halkevlerinin temel misyonu da buna destek olmaktır. Konuya dair özellikle bkz.: Koçak (2018: 56 vd.)

dönemde hükümetin iktisat siyasetinin ruhunu yansıtmaktadır. Zira bu yıllarda Türkiye’de devlet, iktisat sahasında sadece bir teşvikçi değil; yatırımcı ve üretici olarak da karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 2004: 70). Sümerbank (1933) ve Etibank’ın (1935) kuruluşu, yoğun bir millileştirme dalgasının hayata geçirilmesi, sanayi planının hazırlanması (1934) gibi gelişmeler bu yıllarda gerçekleşmiş ve sanayi, maden ve enerji alanlarındaki yatırım ve üretimlerin tamamına yakını bu dönemde devlet tarafından üstlenilmiştir (Şener, 2015: 205).

Ayrıca yerli üreticinin yabancı sermayedardan korunması adına, dış ticaret ve gümrük konularında da yine anti-liberal bir çizginin benimsenmesi, Peker’e (1935: 250) göre bir zorunluluktur. Hatta bir yerde, yabancı sermayeyi, işgalci ordularla özdeşleştirir: “Bir ulusun iç pazarlarına yabancı manüfaktürünün ayak basmasıyla, bir düşman müfrezesinin ülke topraklarına ayak basması arasında bir fark tasavvur olunmamalıdır” (Peker, 1984: 103).⁴ Yabancı sermayeye karşı Peker’in bu tavrının, aynı katılımda bir bütün olarak partisine atfedilebilmesi elbette mümkün değildir. Zaten söz konusu dönemde iktidar bloğuna Celal Bayar gibi kimselerin de dâhil olduğu ve onun, Peker gibilere karşı, serbest piyasacılık lehine frenleyici bir rol oynadığı unutulmamalıdır (Boratav, 1974: 152). Bu açıdan CHP’nin söz konusu dönemdeki iktisat politikasının, Peker ile Bayar’ın temsil ettiği uçlar arasında salınım yaptığı söylenebilir. Ancak sanayileşme yolunda devlete teşvikçilik görevinden çok daha fazlasının verilmesi, özel girişimlerin gerçekleştirebileceği bazı işlerin dahi ulusal menfaatin gerekleri doğrultusunda devlet tarafından üstlenilebileceğinin beyan edilmesi, gümrük duvarlarının yükseltilmesi, sınıf kavgasının önünü kesmeye yönelik önlemlerin hayata geçirilmesi, mesleki/sınıfsal örgütlenmelerin yasaklanması gibi birçok önemli başlıkta Peker’in görüşlerinin, 1930’lu yıllardaki hükümet politikalarına belirgin biçimde yansıdığı çekincesizce söylenebilir. Tam da bu nedenle Peker, söz konusu dönemde yürürlüğe konulan devletçilik politikasının en ısrarlı ve gür sesli savunucusu olarak kabul edilmektedir (Boratav, 1974: 152-153).

Özetle Peker, Avrupa’dakiler gibi gelişkin bir sanayi ülkesi düşlemektedir. Ama sınaî gelişmenin, Avrupa’da tecrübe edilen olumsuz çıktılarını -özellikle de sınıf kavgasının patlak verişini- engellemek istemekte; Türkiye’de devletin liberal ülkelerde olduğundan çok daha yoğun biçimde ekonomi sahasına el atması gerektiğini düşünmektedir. Peker, Avrupa’nın son birkaç asırlık tarihinin temel bir öğesi olan kapitalist üretim ilişkilerini ve özel teşebbüs fikrini benimsemektedir; ama bunların Avrupa’da tecrübe edilen yan etkilerini ve özellikle de sermayedarın kâr ihtirasını törpülemek istemektedir. Görüldüğü gibi, tüm bu düşüncelerini dile getirirken Peker, mantıksal usullama yoluyla

⁴ Peker aynı benzetmeyi, 13.12.1934 tarihli radyo konuşmasında tekrarlar. Bu konuşmanın yazılı dökümü için bkz.: Kuruç (1993: 244-245).

değil; Avrupa'da yaşanan tecrübelerin sağladığı -ve tabii, kendi yorumuyla da yoğurduğu- bilgi birikimi eşliğinde düşünmektedir. Yani Türkiye'nin iktisat politikasının nasıl olması gerektiğini, diğer modernleşme deneyimlerine bakarak, bu deneyimlerden hiza alarak formüle etmeye çalışmaktadır. Peker'in siyasal liberalizme yönelik reddiyesi de benzer bir muhakemenin sonucudur.

Peker'e (1984: 27) göre Hürriyet İnkılâbı'nın getirdiği sonuçlardan bir diğeri, siyasal liberalizmdir⁵ ve o da tıpkı iktisadi liberalizm gibi, büyük toplumsal sorunlara yol açmıştır. Peker'e (1984: 27-28) göre, millet menfaatlerinin korunması yerine anlamsız didişmeler; kendilerinin, partilerinin veya sınıf çıkarlarının peşine düşen profesyonel politikacılar; bolca zaman ve emek israfı; koalisyonların yol açtığı iktidarsız iktidarlar; istikrarsızlık ve sınıf kavgası, Avrupa'daki siyasal liberalizm deneyiminin temel çıktılarıdır.

Ancak siyasal liberalizmin çok önemli bir zararı daha olmuştur. Geçmişte, Hürriyet İnkılâbı'nın mağlup ettiği müesseseler; yani kilisenin ve sarayın menfaatlerini kollayan kontlar, baronlar ve papazlar, siyasal liberalizmin sağladığı serbestlikten istifade ederek siyaset sahnesine dönmüşlerdir (Peker, 1984: 28-29, 70). Demek ki Hürriyet İnkılâbı'nın bir çocuğu olan siyasal liberalizm, bu inkılâbın zamanında yenilgiye uğratmış olduğu gericiliğin bir süre sonra dirilmesine zemin hazırlamıştır. Peker (1984: 33) açısından 31 Mart Vakası, dünyanın diğer bölgelerinde de görülebilecek olan bu çelişkinin, Türkiye özelindeki bir izleğidir. Bu ayaklanmada gericiler, Jön-Türk Devrimi'nin beraberinde getirdiği sınırsız özgürlük havasından istifade etmişlerdir. Peker'e göre, söz konusu Türkiye olduğunda; gericilik, Batı'da olduğundan çok daha ciddi bir sorundur. Çünkü toplumsal bünyeden sökülüp atılması gereken geri unsurlar, toplumsal yapının en derinlerinde yüzyıllardır taşınmış hâldedir. Tam da bu nedenle, Türkiye örneğinde gerici unsurlara karşı tavizsiz bir zor kullanım, çok daha önem arz eder (Peker, 1984: 18-19).

Siyasal liberalizmin tarihsel serüvenine yönelik Peker'in tahlilleri, *İnkılap Dersleri*'nin muhtelif bölümlerinde devam eder (Peker, 1984: 47-52, 85-94). Burada dikkat çekici bir husus, Peker'in analizlerinin, Fransa ve İngiltere gibi iyi bilinen birkaç örnekle sınırlı kalmayıp; Macaristan, Polonya, Belçika, Balkan ülkeleri veya İsviçre gibi, Türkiye'deki modernleşme tartışmalarında adları pek

⁵ Peker, 'siyasal liberalizm' terimini kullanmamaktadır. Onun yerine, çoğunlukla 'parlamentarizm' ifadesini; parlamentarizm ve iktisadi liberalizm birlikteliğinin hüküm sürdüğü devletler için de 'liberal tipte devlet' ya da 'liberal devlet' terimlerini tercih etmektedir (örnek olarak bkz.: Peker, 1936c). Ancak 'parlamentarizm' nitelemesiyle Peker'in (1984: 86) kastettiği, yetkileri anayasal çerçeveye belirlenmiş bir parlamentonun ülke yönetiminde söz sahibi olması değil; seçimlerde birden çok partinin yarıştığı ve en çok oyu kazanan partinin iktidara geldiği çok-partili siyasal hayat ve onu meşrulaştıran dünya görüşüdür. Dolayısıyla Peker'in, parlamentarizme reddiye gönderirken karşı çıktığı şey de aslında parlamentonun varlığı değil; birden çok partinin oy yarışına girmesidir (Peker, 1984: 27, 67-68, 86). 'Parlamentarizm' ifadesi bu önemli farklılığı net bir şekilde ortaya koyamayabileceğinden dolayı, bu çalışmada Peker'in görüşleri açıklanırken 'siyasal liberalizm' kavramı tercih edilmiş ve bu kavram, çok-partili siyasal hayat ve ona eşlik ilkeler bütünü anlamında kullanılmıştır.

anılmayan ülkelerin de dâhil olduğu geniş bir örnekleme içermesidir. Bütün bu incelemelerden Peker'in çıkardığı sonuç ise şudur:

“[B]ütün bunlar bugün liberal tipte çeşitli partilerle, türlü büyük güçlükleri başarma mecburiyetinde bulunan devletlerin kudretli ve ahenkli çalışması[nın] mümkün olmadığını isbat ediyor ... Dünyanın en güçlü görünen devletleri, bunun [siyasal liberalizmin] ızdırabını çok derinden çekerlerken, yeni doğan devletlerin, bilhassa Türkiye Cumhuriyeti[nin] ... böyle liberal kombinezonlar ve darmadağınık unsurlarla idare edilemeyeceğine yeter örnekler göstermiş olduğumu sanıyorum” (Peker, 1984: 94).⁶

“İşte bu manzara karşısında, ... ulusun politika yaşayışında engeller ve muvaffakiyetsizlikler çıkaracak, dağınık, karışık partiler hayatının meydan alması ve devam etmesi; devletin bu kadar ihtisas, kıymet, güven, kafa, el ve gönül birliği isteyen çetin ve büyük işlerini zorlaştırmaktan, karıştırmaktan, tökezletmekten başka şeye yaramaz. Her şey uluslaşmış iken parti de uluslaşmalıdır. Liberal devlet tipinin dağınık partileri yerine ulusun bütün isteklerine omuz vermiş, bütün tehlikeleri göğüslemiş, yapanı ile, satanı ile, alanı ile, toprakta, fabrikada, laboratuvarında çalışanı ile, köyde ve kentte yaşayanı ile, bütün halk yığınlarının ihtiyaçlarını duyup anlayarak çalışma sinesinde bunlara yer ve değer vermiş, ulusal bir partili idarenin muvaffak olacağı devirdeyiz” (Peker, 1984: 67-68).

Bu tespitlere dayanarak Peker (1936: 162; 1936c: VII; 1940: 175), milli şefin önderliğinin ve tek-parti yönetimi altında parti-devlet özdeşliğinin, ülkenin mukadderatı açısından çok kıymetli olduğunu iddia eder. Bilhassa bu görüşlerinde Musollini'den fazlasıyla etkilendiği açıktır. Ancak burada peşin bir hükümle, Peker'in görüşlerini Musollini'yle bir tutmakta aceleci davranmamak gerekiyor. Boratav'ın (1974: 153) ifade ettiği gibi, “1930'ların Türkiye'sinde İtalyan faşizminin yerleşme şartları olmadığı için, Recep Peker gibi siyasetçiler, faşizmin olsa olsa otoriter siyasî felsefesinden ve sınıf kavgası alerjisinden etkileniyorlar; anti-liberal tavırlarının iktisat politikasındaki yansımaları ise [...] zaman zaman onu [sermayeyi] tedirgin edebilecek bir devletçilik biçiminde ortaya çıkıyordu.” Zaten Peker de muasır dünya diye Türkiye'nin örnek alması gereken rotanın İtalya veya Almanya olduğunu iddia etmemiş ve hatta bazen açık biçimde, bazen de zımnen, aksi yönde beyanatlarda bulunmuştur.⁷ Bu itibarla, İtalyan faşizminin Peker'i belirli açılardan oldukça etkilediğini ve bu etkinin yol açtığı izlerin Peker'e ait ifadelerde rahatlıkla tespit edilebileceğini belirtmekle birlikte; bundan daha fazlasına zorlamamak, bu eşikte durmak gerekiyor.

⁶ Peker'in aynı tespitleri Meclis kürsüsünde dile getirdiği konuşması için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, 5.2.1937: 67.

⁷ Bazı örnekler için bkz.: Peker (1984: 53, 81-82); TBMM Zabıt Ceridesi, 5.2.1937: 66. Aynı konuda ayrıca bkz.: Koçak (2018: 19 vd).

Bölümü tamamlarken bir toparlama yapmak gerekirse, siyasal liberalizm konusunda Peker, Avrupa'nın son birkaç asırlık tarihsel deneyimini göz önünde bulundurduğunda Türkiye'ye dair şu sonuçları çıkarmaktadır: Siyasal liberalizm, Avrupa'da dahi çok önemli sorunlara yol açıyorsa, modernleşme sürecinde hızla mesafe kat etmesi gereken ve dahası, örgütlü gericiliğin çok daha büyük bir tehlike arz ettiği Türkiye gibi ülkeler, siyasal liberalizme bilhassa uzak durmalıdır. Türkiye'nin ihtiyacı olan şey; ulusun menfaatlerini her şeyin önüne koyan ve milli şefin önderliğinde yürüyen tek-partinin, ülkeye kararlılıkla ve coşkuyla öncülük etmesi ve ulusu da belirli prensipler doğrultusunda seferber etmesidir. Hâlbuki Peker'le tam olarak aynı yere; yani Avrupa'nın tarihsel deneyimine bakan Ağaoğlu, Peker'den birçok açıdan farklı sonuçlara ulaşacaktır.

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Ağaoğlu'nun çıkardığı sonuç: Liberalizmin alternatifsizliği

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Ağaoğlu'nun 1930'lu yıllarda çıkarsadığı dersler, Peker'inkilere kıyasla daha ziyade pozitif referanslar içermektedir. Temel olarak Ağaoğlu (2013: 67), Batı'yı ileri yapan neyse, onun Türkiye'ye tatbikini istemektedir. Öyleyse kritik soru; Batı medeniyetinin, diğer medeniyetleri nasıl geride bıraktığıdır. Buna verdiği yanıt, Ağaoğlu'nu, Türkiye'de liberal düşüncenin öncü isimlerinden biri hâline getirecektir.

Ağaoğlu (2013: 22), Batı/Avrupa medeniyetinin, Buda/Drahma ve İslam medeniyetlerini hem manen hem de maddeten mağlup ettiğini belirtir. Ağaoğlu'na (2013: 23-25) göre medeniyet dairesi bir bütün teşkil ettiğinden dolayı, Türkiye'nin yapması gereken; Batı medeniyetini tümünden kabul etmektir. Bu fikir, onu, dönemin çoğu düşünüründen net biçimde farklılaştırmıştır. Zira Tanzimat'tan beri çoğu Türk aydını, amiyane tabirle, Batı'nın iyi yanlarını alıp diğer yandan da özünü korumanın peşinde olduğu için, Ağaoğlu'nun medeniyete dair bu bütünsel kavrayışı kritiktir: "[M]edeniyet demek, 'hayat tarzı' demektir ... Hayatın bütün tecellilerini, maddi ve manevi bütün olaylarını o kavram içine koymalıdır. O halde medeniyet, düşünce ve tecessüs tarzından başlayarak giyiniş şekline kadar hayatın bütün olaylarını içine alır" (Ağaoğlu, 2013: 19). Dolayısıyla Ağaoğlu, medeniyet-hars ayrımını kesin biçimde reddeder. Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran modernleşme çabalarının başarısızlığını da bu meseleye; yani medeniyetin seçmeci bir tavırla temellük edilmeye çalışılmasına bağlar (Ağaoğlu, 2013: 23-27, 40).

Öyleyse Batı medeniyetinin temelini teşkil eden farklılıkların doğru biçimde tespit edilmesi kritik bir önem taşımaktadır. Ağaoğlu bu meselenin üzerine gittiğinde, Batı medeniyetinin anahtarını bireyde; bireyin düşünsel ve iktisadi açıdan serbest ve yetkin şekilde hareket edebilmesinde bulur. Doğu'da ve özel olarak Osmanlı-Türk toplumunda ise bu gerçekleşmemiştir:

“[G]arbin yükselmesinde başlıca sebebi ferdî hürriyetlerin gittikçe genişlemesi ve bu sayede ferdin tedricen açılması olmuştur. ... [B]ir tarafta gittikçe azgınlaşan istibdadın tazyiki altında fert sıkıştırılmış, zayıflatılmış, cılızlatılmış ve nihayet kendinin dar ve boğucu kını içine sokuşturulmuştur. Garpte ise istibdadın gittikçe zayıflaması sayesinde fert tedricen hürriyetlerini eline almış ve mütemadiyen açılarak yaşamak ve çalışmak zevkini duymuştur. Neticede boğulmuş ve kendi kını içine girmiş zayıf ve cılız fertlerden mürekkep şark cemaatleri de boğulmuşlardır, zayıflamışlardır. Aksi de olarak mütemadiyen kuvvetleşen fertlerden mürekkep garp cemaatleri kuvvetleşmişlerdir” (Ağaoğlu, 1933: 27).

“Şarkın mahkûmiyeti ... doğrudan doğruya ferdin ezilmesinin, ferde serbest düşünmek, serbest hareket etmek imkânı verilmemesinin neticesidir” (Ağaoğlu, 1933: 29).

Gerçi Ağaoğlu (2013: 29-38, 77-84), *Üç Medeniyet* isimli eserinde, Batı’yı Doğu’dan üstün kılan başka faktörlerden (Batı’da dinin dünyevi işlerden el çektilirdiğinden; edebiyat, felsefe ve sanattaki başarılarından ve iş bölümü ve uzmanlaşma gibi faktörlerden) de söz eder. Ancak bu farklılıkları da son tahlilde, yine birey ve hürriyet sorunsalıyla ilişkilendirir (Ağaoğlu, 2013: 36, 39, 66, 84). Özetle asıl vurgusu hep, bireye ve bireyin serpilip rahatça hareket etmesini sağlayacak koşulların teminindedir.

Ağaoğlu’nun bireye yönelik bu vurgusu, Kadrocularla girdiği polemiklerini içeren *Devlet ve Fert* isimli çalışmasının adına da yansımıştır. Bu eserde Ağaoğlu (1933: 140), “[i]çtimaiyatta en makul metod [...] fasılasız sebebi bulmak ve onun üzerinde durarak işlemektir! Ben Şark milletlerinin gerilemesi[nin] sebebini hürriyetsizlikte buluyorum” diyerek bireye ve bireyin özgürlüğüne yönelik soyutlamasını daha da belirgin hâle getirir. Demek ki, Batı’yı Doğu karşısında üstünlüğe götüren başka başka faktörler sayılabilecekse de mesele nin özü bireyde; bireyin fikrî ve iktisadi açıdan serpilip kuvvetlenmesine olanak sağlayacak serbestliğin mevcudiyetindedir. Batı’da hürriyetin ve serbest rekabetin sağladığı faziletler; örneğin teşebbüs, cesaret, dayanışma, intizam, kendine güven, gelişim vb. nitelikler, Doğu’da ise sürekli zapturapt altında tutulmanın yol açtığı çürüme, şahsi beceriksizlik, egoizm, korku, güvensizlik, cehalet, dalkavukluk vb. nitelikler toplanmıştır (Ağaoğlu, 2013: 64-67).

Burada dikkat çekici bir husus, Ağaoğlu’nun bu tespitlerinin, daha sonraki yıllarda Türkiye’de toplumsal çözümlemelere damgasını vuracak olan güçlü devlet geleneği tezinin temel nüvelerini barındırmasıdır. Devlet dışındaki öz nelerin iktisadi ve düşünsel gelişimini baskılayan bir yönetim geleneği, Batı ile Türkiye arasındaki temel farklılık olarak işaretlenmekte ve Türk toplumunun geri kalmışlığı bunun bir neticesi olarak formüle edilmektedir.⁸ Hatta Batı uy-

⁸ Yukarıdaki atfılara ek olarak, söz konusu vurgunun bulunduğu başka bazı pasajlar için bkz.: Ağaoğlu

garlığının kendi içerisindeki gelişmişlik düzeyi farklılıkları dahi, Ağaoğlu'na göre yine bireysel özgürlüklerin genişlik nispetiyle açıklanabilmektedir. Örneğin keşif ve icatlar ile pozitif bilimlerdeki ilerlemelerde Batı'daki rakiplerini de geride bırakan İngiltere'nin, Magna Cartha gibi bir belgeyi onlardan önce imzalamış olması tesadüf değildir (Ağaoğlu, 1933: 28).

Böylelikle Ağaoğlu, liberalizmin 'sınırlı devlet/hükümet' ilkesine ulaşır. Ona göre "hükümet ve kuvvet bozucu âmillerdir ... İnsanlar üzerinde hükümet sürme en saygılı ve en seçme ruhlarda bile tahakküm hevesi uyandırır" (Ağaoğlu, 1930: 35). Nitekim bir çeşit ütopya olarak tasarladığı; *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli eserinde, ülkeyi idare edenlerin halk tarafından denetlenebilir ve hükümetin korkusuzca eleştirilebilir olması gerektiğinden ve idarenin eylemlerinin kanunlarla sınırlandırılmasının öneminden bahseder (Ağaoğlu, 1930: 25, 34-40, 58, 80-81). Bu ütopya ülkesinin meclisinde 'merkez', 'sol' ve 'sağ' olmak üzere üç parti vardır; yani ülkede çok-partili bir siyasal sistem mevcuttur ve parti temsilcileri birbirlerini kıyasıya, korkusuzca ama aynı zamanda da uygarca tenkit etmektedir (Ağaoğlu, 1930: 83-85). Eserde tüm bunlar, Doğu medeniyetine mensup bir ülkede; yani zulüm ve istibdat altında yaşamaya mahkûm olmuş bir insanın, özgür bir ülkeye firar etmesi neticesinde burada karşılaştığı manzara olarak sunulmaktadır.⁹

Ağaoğlu'na göre, genel olarak Doğu'da ve özel olarak Osmanlı-Türk toplumunda bireyin kısa kaç altına alınması, insanların daha çocukluk yıllarında başlar. Çocuklar, köleliği tevekkül ve rıza ile benimseyen, cahil, çarşafı ve peçeyle de kapanmış bir annenin ve her durumda üstün, galip ve hâkim kalmaya çalışan bir babanın etrafında büyürler (Ağaoğlu, 2013: 63). Çocukların, sinik, içine kapalı, körelmiş bir dimağla yetişmelerinde, okulun da önemli etkileri olur: "Falaka, öğretmenin asık yüzü, mihaniki ezberlemeler, kuru tahtalar üzerinde sürünmeler, resimsiz, müziksiz, oyunsuz, oyuncaksız bu soğuk ve havası bozulmuş binalar, çocukların yüzleri gibi ruhlarını da soldurur, sarartır" (Ağaoğlu, 2013: 63). Başkalarına karşı güvensizlik, uyuşukluk, bencillik, yalnızlık gibi ruh hâlleri, daimi bir nitelik kazanmaya başlar (Ağaoğlu, 2013: 63-64). İtaat, kanaat, teslim, tevekkül ve tahammülü tavsiye eden ahlak eğitimi ve farz, vacip, helâl ve haram kelimeleriyle işleyen kuru ve cansız din eğitimi, çocukları boğmaya ve onların ruhlarını köreltmeye devam eder (Ağaoğlu, 2013: 52, 59). Tüm bu süreçte ve sonrasında, hükümetler de "ferdi faziletlerin hepsini ta kökünden kurutmak için" ellerinden geleni yaparlar (Ağaoğlu, 2013: 64).

(1933: 24-29, 34, 74, 138-140; 2013: 67). Güçlü devlet geleneği tezinin eleştirel biçimde tahlil edildiği bir çalışma için bkz.: Dinler (2003).

⁹ Ancak bu eserin bütünü liberal bir ütopya olarak nitelenmek güçtür. Metindeki teorik tutarsızlıklar bir yana, Ağaoğlu'nun bu sözde hürriyetler ülkesinde cemaatin öylesine katı ahlâkî kuralları ve bu kurallara ilişkin öylesine sert müeyyideleri mevcuttur ki, cemaatin ve ahlâkçılığın bu kadar baskın olduğu bir yerde bireylerin negatif özgürlüklerinin ne kadar korunabileceği oldukça şüphelidir.

“Kıskanç, cimri, etrafını devamlı olarak şüpheli bir gözle gözetleyen müthiş bir istibdat, bizde çalışma ve rekabet serbestliğine, bunlar sayesinde şahsi ve ferdi istidat ve kabiliyetlerin gelişmesine meydan vermemiştir. Daima keyif ve hevesine göre hareket ederek, yeniliklere, şahsi teşebbüslere, orijinal fikirlere, cereyanlara karşı gelmiştir. Mutlulukların, ikram ve saygının kaynağı onun lütfu olmuştur. Bunun gibi, felaketlerin, zillet ve perişanlıkların da kaynağı o olmuştur. ... Bu yüzden çalışma öldürülmüş ve serbest çalışmanın doğurduğu cesaret, şahsi teşebbüs, dayanışma ve yardımlaşma gibi faziletler de kurutulmuştur” (Ağaoğlu, 2013: 67).

Sonuç; “her taraftan sıkılmış ve ezilmiş ruhlar”, “kaplumbağa gibi kendi kabuklarının içine saklanan”, sadece kendini kurtarmaya çalışan insanlar sürüsüdür (Ağaoğlu, 2013: 64). İşte bu farklılıklar nedeniyle, bireylerin istidatları ve kabiliyetleri Batı’da bir sel gibi akmaya başlamışken; Osmanlı-Türk toplumunda ise kurumaya yüz tutmuştur (Ağaoğlu, 2013: 65-66).

Ağaoğlu’na (2013: 99) göre, “serbest müesseselerin ahenkli ve düzenli bir şekilde çalışmalarını kontrol etmek ve asayiş hizmetini sağlamak” için, hükümete elbette ihtiyaç vardır. Ancak toplumların yaratıcı ve ilerletici gücü bireydedir ve toplumlar, bireylerinin toplamından ibarettir (Ağaoğlu, 1933: 33-35, 40). Öyleyse hükümetler, bireyleri özgür kılmalı, onların serbestçe hareketine olanak sağlamalı ve toplumsal ihtiyaç halleri dışında, bunun ötesine geçen bir müdahale arayışı içerisinde olmamalıdır. Batı medeniyetinin tarihsel gelişiminden Ağaoğlu’nun Türkiye’ye dair çıkardığı temel ders budur.

Aslında Ağaoğlu (1933: 40-46), uygarlığın genel evrimi ve toplumsal ihtiyaçların çeşitlenmesiyle devletin müdahale alanının genişlemesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu kabul eder. Bilhassa muasır dünyanın toplumsal çatışma koşullarında, bu müdahale alanının daha da genişlemiş olmasını da doğal karşılar. Ancak Ağaoğlu’na göre şurası kritiktir ki, geri bir memleket olan Türkiye’de muasır medeniyetlerde olduğunun aksine; sınıflardan ve sınıf mücadelelerinden eser yoktur. Böyle toplumsal tezatların mevcut olmadığı bir ülkede, devletin müdahale sahasının geniş tutulması hem gereksiz, hem de bireylerin gelişimi için (ve dolayısıyla toplumsal gelişim için de) zararlıdır (Ağaoğlu, 1933: 61-62, 74). Türkiye’de devlet, -tıpkı geçmişte Batı toplumlarında olduğu gibi- sadece bireylerin gerçekleştiremediği faaliyetleri üstlenmeli; gerisini özel teşebbüslere bırakmalıdır (Ağaoğlu, 1933: 105). Genel bir formül olarak devlet müdahalesi her zaman, sadece toplumsal ihtiyaçlar nispetinde başvurulması gereken bir seçenek olmalıdır (Ağaoğlu, 1933: 61, 73).

Ancak bu formülasyon, açıktır ki, kolaylıkla esnetilebilir niteliktedir ve Ağaoğlu, toplumsal ihtiyaç kapsamında düşündüğü alanları bazen gayet geniş şekilde kurgulamıştır. Örneğin eğitim sistemi aracılığıyla ideal yurttaşların yetiştirilmesi meselesini böyle bir ihtiyaç olarak görmüştür (Ağaoğlu, 1930: 115). Bu

nedenle *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli ütopyasında eğitim hizmetini devletin bir görevi olarak sunmuş ve üstelik fakirlerin eğitimi, zenginlerden alınan servet vergisiyle finanse ettirmiştir (Ağaoğlu, 1930: 116). Dahası, takip eden sayfalarda, açlığın, fakirliğin ve işsizliğin çözümü konularında da yine devleti göreve çağırmaktan imtina etmemiştir (Ağaoğlu, 1930: 118-120).

Görüldüğü gibi Ağaoğlu, tüm liberal kabullerine rağmen; ütopya tasarımı devleti yer yer genişçe yetkilerle donatmaktadır. Bu açıdan, *Devlet ve Fert'*teki (1933) liberal duruşun, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1930) isimli çalışmada aynı belirginlikte mevcut olmadığı ifade edilebilir.¹⁰ Bu itibarla Ağaoğlu'nun 1930'dan itibaren süratle ve belirgin şekilde liberalleşmeye başladığı¹¹ yahut da 1930 tarihli ütopyasının, olgunluk dönemi eserlerindeki liberal çizgiden önemli sapmalar içerdiği söylenebilir. Ancak Ağaoğlu, 1933 tarihli metinlerinde dahi, muhtemelen dönemin siyasal konjonktürünün baskısı altında, iktidarın yönelimlerinden hangi noktalarda ayrıldığını çok net biçimde formüle etmekten ve hem iktisadî hem de siyasi liberalizm perspektifinden bakarak mevcut rejimi açık biçimde eleştirmekten genellikle imtina etmiş gibidir. Örneğin bir yerde, CHP'nin devletçiliğinin, Kadroculara kıyasla onun anladığı devletçiliğe çok daha yakın olduğunu öne sürmüştür (Ağaoğlu, 1933: 137-138). Bu iddiasına dayanak olarak da Atatürk'ün, İnönü'nün ve hatta Peker'in açıklamalarını göstermiştir. Üstelik bu tespiti yaptığı yerde, CHP'nin devletçiliğini, diğer liberal-demokratik ülkelerdeki devletçilikten fazla bulmadığını da belirtmiştir. Bununla birlikte, Ağaoğlu'nun 1933 tarihli bu açıklamalarını, dönemin kırılğan konjonktürüyle birlikte okumak gerekmektedir. Zira bu iddialarını, milletvekilliğinin sona erdirildiği (1931), partisi SCF'nin iktidar çevrelerinden gelen çok sert hücumlara maruz kaldığı ve Atatürk'ün SCF'ye verdiği desteği geri çekmesiyle bu partinin kapanmak zorunda bırakıldığı (1930) bir iklimde kaleme almıştır. Ağaoğlu'nun, muhalefetinin dozajını biraz daha arttırdığı; *Akın* gazetesinin yayımlanmaya başladığı ve aynı zamanda kapatıldığı yıl da 1933'tür. Yine aynı yıl Ağaoğlu, üniversiteden de tasfiye edilecektir (Lök ve Erten: 2007: 542). Ağaoğlu'nun, CHP'den uzak bir siyasi hatta yer almadığı iddiasını, işte bu çalkantılı siyasal atmosfer içinde değerlendirmek gerekmektedir. Zaten bizzat kendi beyanına göre onun bu açıklamaları, SCF programı ile Ağaoğlu'nun düşüncelerinin örtüştüğüne vurgu yapan ve SCF'nin kapatılmasıyla aslında Ağaoğlu'nun fikirlerinin de iktidar tarafından artık çürütülmüş sayılması gerektiğini öne süren bir makaleye cevap niyetiyle kaleme alınmıştır (Ağaoğlu,

¹⁰ Trak (1983: 1087-1088) da sosyal-devlet uygulamaları kapsamında düşünülmesi gereken bir dizi başlıkta Ağaoğlu'nun liberal duruşunun bulanıklaştığını gösteriyor.

¹¹ Makalenin temel amaçları çerçevesinde ve yer kısıdı nedeniyle bu çalışmada konu edilen düşünürlerin 1930'lu yıllar öncesindeki düşünsel evrimleri üzerinde durulamıyorsa da Ağaoğlu'nun liberal kimliğinin, 1920'li yıllarda başlayan ve asıl olarak 1930'lu yıllarda nihai şeklini alan bir düşünsel evrimin sonucu olduğunu belirtelim. Meşrutiyet yıllarında Ağaoğlu, Türkçü düşüncenin önderlerinden biriydi. Ağaoğlu'nun yaşamöyküsü ve 1930'lar öncesindeki düşünsel gelişimi için bkz.: Akçura (1978: 189-208), Özcan (1996) ve Shissler (2002).

1933: 135-136).¹² Tam olarak aynı metinde, Aġaoġlu'nun (1933: 136-138), 1920'li yıllar boyunca CHP'ye ve rejime yaptığı hizmetlere vurgu yapması ve o yıllarda gericiğe karşı rejimi şiddetle savunduğunu hatırlatmaya gerek görmesi de oldukça manidardır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Aġaoġlu'nun, liberalizm ve devletçilik bahsinde iktidara çok yakın bir noktada durduğu şeklindeki 1933 tarihli iddiasını rezervli okumak gerekir. Zaten aksi hâlde, *Akın* gazetesinde hükümete karşı yürüttüğü şiddetli muhalefet de anlamsızlaşacaktır. Kendisini liberal olarak tanımlayan Aġaoġlu'nun, devletçi bir iktisat siyasetinin takip edildiği 1930'lu yıllardaki resmî politikaya ve bilhassa da meclis kürsüsünden radyoya hemen her mecrada anti-liberalizm çağrısı yapan Peker'e yakın bir noktada durmadığı gayet açıktır. Nitekim iktidar katındaki prestijinin ve onun getirdiği maddi-manevi imkânların kesin olarak sona erdiği 1934 yılı itibariyle kaleme aldığı ve 1949 yılında yayınlanan *Serbest Fırka Hatıraları*'nda, iktidara karşı duruşunu bu kez daha cüretkâr ifadelerle formüle etmekten çekinmeyecektir: "Bizde Cumhuriyetten en uzak bir âlâmet bile yoktur. Bizdeki rejim tam manasile ve en şiddetli bir diktatörlüktür" (Aġaoġlu, 1949: 106).

Özetle Aġaoġlu'nun bazı açıklamaları, 1930'lu yıllarda ideolojik olarak içinde bulunduğu ayrıkçı pozisyonun tespitini yer yer zorlaştırabilir. Dahası, bilhassa *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli çalışmasında, liberalliğini yer yer sorgulatacak teorik çelişkilere imza atmış da olabilir. Yine de nihai değerlendirmeyi, 1930'lu yıllardaki yazılarının bütününden çıkan temel öğelerle oluşturmak gerekmektedir. O, toplumu bireylerin toplamından ibaret olarak gören kavrayışı, yaptığı çözümlenelerde bireyi ana eksen olarak alması, sınırlı devlet/hükümet ilkesine ve bireysel özgürlüklere yaptığı vurgu ve ekonomide devlet müdahalesine karşı serbest rekabetten yana duruşuyla, 1930'lu yıllar Türkiye'sinde liberalizmin zirvesini teşkil etmiştir. Sonuç, Peker'den açık biçimde farklı bir siyasal hattı işaret etmektedir. Hâlbuki yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere, Türkiye'ye dair reçetesini, tıpkı Peker gibi, Avrupa'nın tarihsel gelişiminden çıkardığı dersler eşliğinde formüle etmiştir. Şevket Süreyya Aydemir ve *Kadro* çevresi de tıpkı onlar gibi, Avrupa'nın tarihsel gelişiminin tahliline büyük önem verecektir. Ancak yine bambaşka bir reçete ortaya çıkacak ve Kadrocular, hem Aġaoġlu'nun hem de Peker'in sol tarafında konumlanacaklardır.

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Aydemir'in çıkardığı sonuç: anti-kapitalist nüveler taşıyan üçüncü bir yolun gerekliliği

Türkiye'de 1930'lu yıllarda, ülkenin ve dünyanın tarihsel gelişiminin sistematik bir tahliline ve Türkiye'ye en uygun kurtuluş reçetesini bulmaya çabalanlardan biri de Aydemir'dir. Bir önceki bölümde Aġaoġlu için, Batı'yı ileri

¹² Genel olarak Darülfünun'u ve özel olarak Aġaoġlu'nu, Türk inkılâbının prensiplerine ve temel davalarına kayıtsızlıkla ve hatta karşıtlıkla suçlayanlardan biri de bir sonraki bölümde ele alınacak olan Aydemir'dir. Bu minvaldeki bir yazısı için bkz.: Aydemir (1933).

yapan neyse, onun Türkiye'ye tatbikini istediği ifade edilmişti. Aydemir'e göre ise gelişmişlik yolunda Batı'nın yürüdüğü patika, XX. yüzyıl itibariyle Türkiye gibi ülkelere kapalıdır. Kaldı ki, Aydemir'e göre, bilhassa XX. yüzyıl başından itibaren dünya sahnesinde yaşanan gelişmeler, Batı'nın ideal nizamının; yani serbest piyasa düzeninin artık iflas noktasına geldiğini de ortaya koymaktadır. Öyleyse bu veriler ışığında Türkiye'nin, kendisine bambaşka bir rota çizmesi gereklidir. O rota, sermayedar yetiştirmeyi değil; yurttaşların bütünüünün refahını amaçlayan, serbest girişimlere çok sınırlı bir hareket alanı bırakan, devletin yoğun müdahaleleriyle işleyen, planlamacı bir iktisat politikasıdır.

Tıpkı Ağaoğlu için olduğu gibi, Aydemir için de dünya ikiye bölünmektedir. Ancak bu bölünmenin esas anlamı, medeniyet-kültür farklılıklarında değil; üretim ilişkilerindeki eşitsiz ilişkide gizlidir. Kapitalizmin gelişiminin ve sanayi devriminin bir sonucu olarak dünya, bir yanda emperyalistler (müstemlekeciler, metropoller); diğer yanda ise sömürgeler (müstemlekeler) ve yarı-sömürgeler (yarı-müstemlekeler) olmak üzere ikiye bölünmüştür (Aydemir, 1932a: 48, 129). Aydemir'e (1932a: 52, 114) göre bu durum kaçınılmazdı; çünkü -sebepleri aşağıda detaylı olarak açıklanacağı üzere- kapitalizmin dünya ölçeğinde genelleşmesiyle birlikte, dünyanın bir kısmının geri teknikli ve ileri ülkelere bağımlı kalması, kapitalizmin kanunlarının ve ihtiyaçlarının bir neticesidir. Gerçi Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda emperyalizmi siyasi olarak mağlubiyete uğratmıştır; ancak nihai kurtuluş, bu savaşın tarihsel anlamına uygun bir ekonomi politikasının takip edilmesiyle sağlanacaktır (Aydemir, 1932a: 54-55, 62, 124-125).

Uygarlığın mevcut durumu ve Kurtuluş Savaşı'nın tarihsel anlamı bu şekilde formüle edildiği için, Aydemir'in (1932a: 124-128) reçetesindeki en önemli maddelerden birini; yüksek gümrük duvarları arkasında kendi kendine yeten bir ekonomi politikası oluşturmaktadır. Aslında bu meselede Aydemir'in, Peker'in tespitlerine yaklaştığı söylenebilir. Ancak Aydemir, Peker'den farklı olarak, emperyalizmi kapitalizmin doğal bir neticesi olarak görmekte, yabancı sermaye karşıtlığını emperyalizm – sömürgeler/yarı-sömürgeler ikiliği çerçevesinde bütünsel bir resme oturtmakta ve Kurtuluş Savaşı'nı da bu resmin içerisine yerleştirmektedir. Kurtuluş Savaşı'na baktıklarında Aydemir ve arkadaşlarının öncelikli olarak gördüğü, büyük Türk milletinin, onu yok etmek isteyen düşmanlarını yenisi değil; mazlum bir milletin emperyalist kuvvetleri yenisidir (Kadro, 1932). Buna bağlı olarak, "Türk inkılâbı [da] mahiyet itibari[y]le müstemlekecilik tezaadının bir reaksiyonu" olarak formüle edilir (Aydemir, 1932a: 115). Peker'de ise yabancı sermaye karşıtlığının, emperyalizme dair geniş ve gelişkin bir teorik kurguya dâhil edildiğini ve emperyalizmin, kapitalizmin kaçınılmaz bir neticesi olarak nitelendirildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Öte yandan, Aydemir ve arkadaşlarının sermaye karşıtlığı yabancı sermayeyle sınırlı kalmaz. Onlar, devletçiliğin, Türkiye’de özel girişimleri palazlandırma aracı olarak kullanılmasına da karşıdırlar. Bu noktada bilhassa, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin iktidar bloğunda önemli bir yer tutan ve başını Celal Bayar ve İş Bankası çevresinin çektiği gruba karşı kesin bir karşıtlık içerisindedirler. İş Bankası Müdürü Mahmut Soydan’ın, Kadrocuları komünistlikle ve Komintern propagandası yapmakla suçlaması (akt.: Türkeş, 2009: 476), Kadrocu tezlerin hangi çıkarların karşısında konumlandığına dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Gerçi *Kadro* satırlarında bu karşıtlığın somut yansımalarını görebilmek pek mümkün değildir ve Kadrocular, eleştirilerini çoğunlukla teorik bir tartışma düzeyinde sürdürmeye çalışmışlardır. *Kadro* satırlarında örneğin Vedat Nedim Tör (1933c: 17), “bunların indinde, millet iktisadiyatı denilen şey, sadece kendi hususî teşebbüsleridir. Ve yine bunların indinde devlet, müşfik bir sütninedir” der; ancak kastettiği çıkar sahiplerinin kimler olduğunu belirtmez. Aynı yerde, sadece şöyle bir tarifte bulunur: “devletçi bir iktisat siyasetinin tatbikatından hususî ve zümrevî menfaatleri zarar görecektir olanlar.” Kadrocular, muhalefet ederken temkinli davranmayı uygun gördüklerinden, öne sürdükleri görüşlerle iktidar bloğunun en azından bir kısmını ikna etme gibi bir kaygıları olduğundan ve ayrıca muhtemelen komünist sicillerinin¹³ getirdiği meşruiyet sıkıntıları nedeniyle, eleştirilerinde doğrudan hükümeti veya hükümete yakın çevreleri hedef göstermekten genellikle kaçınırlar. Daha ziyade, Ahmet Ağaoğlu gibi liberal düşünürleri, Darülfünun hocalarını hedef tahtasına oturturlar. Oysa yıllar sonra, *Kadro*’nun pozisyonunu çok daha açıklıkla ifade edeceklerdir. *Kadro*’nun imtiyaz sahibi olan Yakup Kadri (1984: 100, 107), geçmişin milli mücadele kahramanlarının, sonradan arsa spekülasyonları, taahhüt işleri, komisyonculuk vb. işlerin peşine düştüklerini ve İsmet İnönü’nün, “nüfuz suiistimallerine dayanan servet iktisaplarına karşı almağa çalıştığı politik ve idari tedbirlere paralel olarak” kendilerinin de *Kadro*’da bir fikir mücadelesi başlattıklarını yazacaktır. Devamla, yine aynı kesimleri, “İsmet Paşa’nın ‘affariste’ adını taktığı iş adamlarına gelince, bunların devletçilikten anladıkları şey, sırtlarını devlet nüfuzuna dayayarak kendi çıkarlarını sağlamaktan ibaretti” diye eleştirecektir (Karaosmanoğlu, 1984: 109). Yukarıda belirtilen ve o dönem kamuoyunda ve *Kadro*’da sıklıkla kullanılan ‘aferist’ kelimesinin kökeni, İş Bankası’nın Fransızca karşılığı olan ‘Banque d’affaires’ kelimesinden gelmektedir (Boratav, 2004: 41). Dolayısıyla aferist suçlamasıyla öncelikle olarak kastedilenler de devletçiliği, devlet eliyle özel sermayenin (ve belki de kendilerinin) palazlandırılması olarak yorumlayan, siyasal sözcülüğünü Celal Bayar’ın yaptığı, devletle birlikte iş tutan sermaye çevreleridir.

¹³ Yakup Kadri haricinde Kadrocuların tamamı, bir dönem komünist çevrelerle ilişki içerisinde olmuştur ve Aydemir ile Tökin, Moskova’da eğitim de görmüşlerdir (Tekeli ve İlkin, 2008: 601-602).

Aydemir ve arkadaşları, sadece yabancı sermayeye veya aferizme karşı değildiler. Daha genel planda, özel girişimler eliyle Türkiye'nin kalkındırılabilmesine inanmamaktaydılar. Onlar, Türkiye gibi ülkelerin, Batı'nın geçtiği aynı yoldan yürümelerinin mümkün olmadığını iddia ettiler. Batı Avrupa ülkelerinde kapitalizmin gelişimi esnasında bu ülkelerin sermayedarları, açık rekabet koşullarında kendilerini ezecek büyük girişimcilerle karşı karşıya değildiler ve ayrıca, pazar ve hammadde ihtiyaçlarını karşılayacak sömürge ve yarı-sömürgeleri; dolayısıyla güvenle fethedilebilecekleri piyasalar bulunmaktaydı. Oysa Türkiye gibi geriden gelen ülkelerin, XX. yüzyıl itibarıyla içinde bulunduğu koşullar tümüyle farklı niteliktedir. Türkiye'nin özel teşebbüsleri, Batı'nın çok önceden palazlanıp büyümüş girişimcileri ve XX. yüzyılın bir karakteristiği hâline gelen istikrarsızlık koşullarıyla karşı karşıyadır. Ayrıca Türkiye'nin hâli hazırda bir sömürgesi bulunmadığı gibi, tüm dünyada anti-emperyalist mücadelenin bayrağı süratle yükselmektedir -ki Kurtuluş Savaşı zaferiyle Türkiye, aslında bu mücadelenin önderlerinden biridir (Aydemir, 1932a: 79, 114-119).¹⁴

Görüldüğü gibi Aydemir bu tespitleriyle, Ağaoğlu'nun ulaştığından tam ters bir sonuca varmaktadır: Gelişkin bir sanayi ülkesi olmanın yolu, Batı'nın yürüdüğü patikadan geçmemektedir. XX. yüzyıl itibarıyla o patika (içeride liberal iktisat rejimi, dışarıda emperyalist yayılmacılık eşliğinde gelişme yolu) artık, geriden gelenlere kapalıdır (Aydemir, 1932a: 132). Kaldı ki Türkiye, bu kapitalist (ve dolayısıyla emperyalist) dünyaya dâhil olma hevesi içinde değildir ve olmamalıdır. Öyleyse Türkiye'nin yapması gereken; ekonomide sıkı bir devlet müdahalesi ve geniş bir merkezî planlamadır. Bu sayede, bir yandan ülkenin iktisadi bağımsızlığı ve üretici güçlerin süratle gelişimi sağlanırken; diğer yandan da kapitalizmin bir ürünü olan ve Batı'yı kasıp kavuran sınıf kavgalarının Türkiye'de yaşanmasına engel de olunacaktır (Aydemir, 1932a: 39-40, 55, 78, 99).¹⁵

Üstelik Kadroculara göre serbest piyasa düzeni, Türkiye'nin özel koşullarından bağımsız olarak; yani özü itibarıyla de başarısızlığa, kriz ve yoksulluk üretmeye mahkûmdur ve tüm dünyada yaşananlar, bu düzenin artık bir çözümlüş süreci içine girdiğini ortaya koymaktadır (Aydemir, 1932a: 11, 14-16).¹⁶ Batı'daki toplumsal çalkantıların ve daha önce eşi benzeri görülmedik 1929 Buhranı'nın tek müsebbibi serbest piyasa düzenidir ve işte bunun içindir ki Batı ülkeleri dahi, liberal politikalarından kademe kademe geri adım atarak ve kendi kabuklarına çekilerek otarşinin yollarını aramaktadır (Aydemir, 1932a: 14-17). Bu tespitlerden hareket ettiklerinden ve dahası, emperyalizmin temelinin kapitalizm olduğunu düşündüklerinden dolayı Kadrocular, serbest piyasa

¹⁴ Bu tespitlerin *Kadro* satırlarında işlendiği bir metin için bkz.: Tör (1932f).

¹⁵ Bu fikrin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Tökin (1934a), Tör (1932f).

¹⁶ Bu tespitlerin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Aydemir (1932b); Belge (1932a); Tör (1932b).

düzenini sadece 1930'ların Türkiye'si için değil; yarımın Türkiye'si için de ideal bir seçenek olarak görmez.

Yukarıdaki atıflarda Kadrocuların, genel olarak 1929 Buhranı'nın beraberinde getirdiği anti-liberal rüzgârdan beslendikleri açık olmakla birlikte; diğer yandan, özel olarak Sovyetler Birliği'nin merkezî planlamada kaydettiği başarıların etkisi altında olduklarını da eklemek gerekir (Aydemir, 1932a: 20-23). Ancak onlar, anti-kapitalist sulara gezinirken sosyalizmin sınırına kadar gelmiş olsalar da o sınırı kesin olarak aşmazlar. Sosyalizme ikna olmama gerekçeleri, Türkiye'nin Batı'dan farklı bir toplum olduğunu düşünmeleridir. Onlara göre, geri bir memleket olan Türkiye'de Batıda olduğu şekliyle sınıflar ve sınıf mücadelesi yoktur (Aydemir, 1932a: 40, 52, 132).¹⁷ Kapitalizme dair (bilimsel) sosyalizmin tarif ettiği temel çelişki ve proleter-burjuva mücadelesi, yalnızca Batı ülkelerini açıklamakta kullanışlıdır ve o da kapitalizmin musibetlerine dair sadece kısmî bir açıklama sunmaktadır. Kısmîdir çünkü kapitalizmin asli çelişkisi artık, emperyalistler ile sömürgeler ve yarı-sömürgeler arasındadır ve Türkiye'yi asıl alakadar eden; üstelik kapitalizmin geleceğini de tayin edecek olan, ülkelerin iç politikalarındaki sınıf çatışması değil, bu uluslararası çelişkidir (Aydemir, 1932a: 28-40; Tör, 1933b). Dolayısıyla (bilimsel) sosyalizmin önerdiği reçete ("ülkedeki büyük istihsal vasıtaları üstündeki mülkiyet değişmesi"), Türkiye'nin objektif şartları açısından bir kurtuluş yolu vaat etmemektedir (Aydemir, 1932a: 54).

Sonuçta Aydemir ve arkadaşları, kapitalizmin temel çelişkisini uluslararası arenaya uyarlamış ve böylelikle 'millî kurtuluş hareketi' adıyla andıkları Türk Devrimi'ni, kapitalizmin ve sosyalizmin dışında üçüncü bir yol olarak sunmaya çalışmışlardır. Onlara göre bu hareket, dünya ölçeğindeki iş bölümünün değişmesini amaçlayan; hem sömürge hem de sömürgeci olmayı reddeden; sadece uluslararası sahada değil, ülke içinde de sınıf tezatlarına karşı çıkan; merkezî planlama sayesinde liberalizmin bünyesinde barındırdığı bütün hastalıklardan sakınarak ülke iktisadiyatını cemiyetin iradi müdahalesi altına koyan, yeni bir cemiyet tarzını müjdelemektedir (Aydemir, 1932a: 53). *Kadro* satırlarındaki şu formülasyon, bu yeni (üçüncü) yol ararının sarih bir ifadesidir:

"Fransız inkılâbı, derebeylik hâkimiyetine karşı, burjuva hâkimiyetini kurana ve bugünkü sınıf ayrılıklarını ve neticede yeni bir sınıf devletini doğurana iktisat sistemine [kapitalizme] yol açtı. Rus inkılâbı, Fransız inkılâbının bir reaksiyonudur. Burjuva hâkimiyeti yerine, proletarya hâkimiyetini kurdu. Türk inkılâbı ise hem Fransız inkılâbına, hem de Rus inkılâbına karşı bir reaksiyondur. ... [Türk inkılâbı] müstemleke ve metropol devlet tezadının mahsülü[dür]" (Tör, 1932f: 17-18).

¹⁷ Bu tespitin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Belge (1932b); Tör (1932f).

Görüldüğü gibi Aydemir ve arkadaşları, bir yandan kapitalizme şiddetle çatar-ken, diğer yandan kendilerini sosyalizmden de ayrı tutmaya hep özen göstermişlerdir. Yine de onların görüşlerini, sosyalist değilse bile anti-kapitalist bir ararış olarak tarif etmek suretiyle iktidar çevrelerinden ve bu çalışmada konu edilen Peker'den ayırmak ve Kadrocuları, iktidarın sol yanına yerleştirmek gerekmektedir. Bilhassa, dönemin en temel tartışmasını baz alarak bu ayrımı koymak önemlidir. Çünkü dönemin en popüler tartışma nesnesi olan devletçilik, hem Kadrocuların en temel sloganıdır, hem de iktidarın 1930'lardaki yeni yönelimini tarif ederken kullanılmaktadır. Dolayısıyla yüzeysel bir incelemede, her iki tarafın da aynı şeyi savunduğu sanılabilir. Hâlbuki Türkeş'in (2009: 474) belirttiği gibi, Kadrocuların gözünde kapitalizm, "sömürü düzeni"dir; "sınıflararası eşitsizliğe" yol açmaktadır ve "emperyalizmin temel taşı[dır]."¹⁸ Bu nedenle, onların ideal kurgusunda özel girişimlere çok sınırlı bir yer ayrılmaktadır (Aydemir, 1932a: 133). Oysa CHP'nin devletçi politikaları sonucunda, 1932-1939 yılları arasında özel sınai kârların milli gelir içindeki payı %3,4'ten, %6,2'ye sıçramıştır (Şener, 2015: 216). Yani aslında bu dönemde yürürlüğe konulan devletçilik politikası -Peker'in açıklamaları sermaye çevreleri açısından her ne kadar tedirgin edici gözüküyorsa da- kesinlikle sermayenin aleyhine işlememiştir. Hatta Boratav'ın (2004: 65) aktardığına göre, "sonraki dönemlerde sıvrilecek büyük sermaye gruplarından pek çoğunun kökeninde 1930'lu yıllarda devlet ihaleleriyle elde edilen kazançlar" bulunmaktadır ve bu dönemde devletçilik, "kapitalist bir gelişme modelinin bir parçası" olarak uygulanmıştır. Kadrocuların anladığı devletçilik kesinlikle böyle bir şey değildi. Onlar, sadece Türkiye'nin uluslararası kapitalizme entegrasyonuna değil; devletçilik adı altında özel teşebbüslerin palazlandırılmasına da kesin biçimde karşı çıkmışlardı (Aydemir, 1932a: 111).¹⁹

Üstelik Aydemir ve arkadaşlarının önerdikleri planlama mantığı, 1930'lu yıllarda hükümetin gerçekleştirdiğinden çok daha geniş bir sahayı kapsamakta ve özel girişimlerin faaliyetlerinin de kontrol altında tutulmasını gerektirmektedir (Aydemir, 1932a: 133). Onlara göre, "yalnız sanayide program ve diğer

¹⁸ Yakup Kadri'nin (2019: 183), Kadrocu yıllarında kaleme aldığı *Ankara* romanında, onun hayali Türkiye tasarımını aktardığı şu satırlar bilhassa ilginçtir: "Türk işçileri, Türk mühendisleri, Avrupa'daki arkadaşları gibi bedbaht da değildiler. Eski Roma'nın esir sürüleri gibi bin bir mihnet ve cefa altında, bin türlü mahrumiyetle ruhları ve suratları ekşimiş, içkiden, açlıktan bütün insanî faziletlerini kaybetmiş Avrupa proletaryasının sefalet ve felaketinden Türkiye'de eser görülüyordu. Türkiye'de işçiler birer devlet memuru idi ve yüreklerinde bir devlet memurunun haysiyetini, vekârını, mesuliyetini taşıyorlardı. Başlarında patron diye bir bela yoktu. Kimsenin esiri değildiler. Yalnız memleketin hizmetçisi olduklarını ve alınlarından akan terin vatan topraklarına bereket getirici bir rahmet gibi yağdığı biliyorlardı." Aynı romanda kurgulanan Murat ve Hakkı Bey karakterleri, yukarıda bahsi geçen ve Yakup Kadri'nin ideal ülkesinde artık yaşama şansı kalmayan aferistleri; yani idari ve siyasi yetkileri sayesinde zenginleşip yozlaşan, eski milli mücadeleçileri temsil etmektedir. Sadece bu detaylarıyla değil, bir bütün hâlinde bu eser, Kadrocu ekonomi-politiğin ütöpik bir tarzda ve roman formunda sunuluşudur; dolayısıyla Kadrocu görüşlerin fragmanlar hâlinde izlenebilmesi için oldukça kullanışlıdır.

¹⁹ Bu fikrin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Tökin (1934b); Tör (1932c; 1932e; 1933a; 1933c).

şubelerde programsızlık ancak ayarsız iki çarkın birbirinin dişlerini kırması gibi bir netice verir” ve bu nedenle, iktisat sahasının bütünsel biçimde planlanması gerekir (Tökin, 1934b: 30). *Kadro* satırlarındaki bu eleştiri, 1934 Sanayi Planı’na yöneliktir ve bu planın, bir iktisat planı çerçevesine dâhil edilmesi çağrısıdır. Dolayısıyla bu eleştiri, Kadrocuların önerdiği devletçilik anlayışı ile iktidarın uygulamaları arasında genişçe bir açı olduğu gerçeğini bir kez daha ve sarıh biçimde açığa vurmaktadır. Gerçekten de planlama meselesi Kadrocular açısından o kadar kritiktir ki, Türkiye’nin kurtuluşu için önerdikleri reçetede en önemli maddenin bu olduğunu söylemek, muhtemelen mübalağa olmaz. Planlama bahsinde *Kadro*’da örneğin şöyle bir analogi kurulur: “Askerî Dumlupınar planlı ve sistemli bir faaliyetin yemişi[y]di. İktisadî Dumlupınar da plan ve sistem ister” (Tör, 1932a: 7-8). Tam da bu nedenle, yani planlamanın etkili ve efektif olabilmesi için, onun kapsayıcı da olması gerektiğini düşünürler (Tökin, 1934b; Tör, 1932d). Buradaki mantık şudur: Bir sektör planlanıp, onunla ilişkili olan, yani planlanan sektöre örneğin hammadde, enerji, ara-mal vb. şekillerde girdi yapacak olan diğer sektörler planlanmadığında; aslında plan kapsamına giren sektör de kelimenin tam anlamıyla planlanmış sayılmaz. Bu mantıkta plan yapımı, sadece ve sadece kapsayıcı olursa bir anlam ifade edecektir ve Türkiye’nin sanayi planını, bu nedenle yetersiz bulmuşlardır.

Kadrocular ile dönemin iktidarının uygulamaları ve bu çalışmada ele alınan Peker’in görüşleri arasındaki farklılıklar bunlardan ibaret de değildir. Kadrocular, dünyayı, ‘emperyalizm-sömürge/yarı-sömürge’ ikiliği içinde kavradıkları için; Türkiye’nin emperyalist Batı’yla değil, onlara karşı bağımsızlık mücadelesi veren/vermesi gereken milletlerle kader birliği etmesi ve emperyalist Batı’ya karşı onlara öncülük etmesi gerektiğini düşünmektedirler (Aydemir, 1932a: 68-70, 134-137).²⁰ Hâlbuki dönemin iktidarının, Batı dünyasını hasım olarak kabul ettiğini ve üçüncü dünyacı bir dış politika çizgisi tuttuğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Aydemir ve arkadaşlarının, genel olarak iktidarın ve özel olarak 1930’lu yıllardaki devletçilik politikasının pasif bir destekçisi değil; iktidarın sol tarafına düşen ılımlı bir muhalefet odağı oldukları belirginleşmektedir. Onlar, hiçbir zaman Mustafa Kemal’in önderliğini sorgulamamışlar ve tüm yazılarında iktidarın ve Kemalist inkılabın özüne ve mantığına en uygun konumda bulduklarını iddia etmişlerdir. Gerçekte ise rejimi ve mevcut iktidarı mümkün olduğunca sola itmeye; rejime anti-kapitalist bir muhteva kazandırmaya çalışmışlardır.

Bununla birlikte, iktidar kadroları üzerinde sola doğru yaptıkları tazyikin ve bu anti-kapitalist ararışın, tartışmasız biçimde Marksist olarak etiketlenemeyeceğini de belirtmek gerekir. Kadrocular, toplumsal çözümlemelerde Marksizmin en temel kategorisi olan toplumsal sınıf mefhumunu devre dışı bırakmışlar ve buna paralel olarak, sınıfsal çıkarlardan tümüyle azade, tarafsız,

²⁰ Bu fikrin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Aydemir (1932b); Tör (1932a; 1932d).

aşkın bir devlet anlayışına ulaşmışlardır. Dolayısıyla, teorik arka planlarını kuşatan tüm Marksist etkiye rağmen, Marksizmin kırmızı çizgilerini kesin biçimde ihlâl etmişlerdir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Aydemir ve arkadaşlarının pozisyonunu, 'dönemin iktidarının sol tarafına düşen; ancak Marksizmle ilişkileri kısmî bir nitelik taşıyan; sonuç itibariyle de Kemalizm ile Marksizm arasında salınım hâlindeki aydınlar' şeklinde tarif etmek mümkündür. Kadrocuların açtığı bu yoldan, 1960'lı yıllarda Doğan Avcıoğlu ve Yön çevresi başta olmak üzere başka isimler de yürüyecektir. Bu nedenle Kadrocular, sol-Kemalizmin ilk teorisyenleri olarak kabul edilmektedirler.

Kadro' nun tüm yayın hayatı boyunca ağırlıklı olarak ekonomi siyaseti konusu tartışılmıştır. Ancak Aydemir ve arkadaşlarının yazılarında, siyasal üst-yapı sorunsalına da kafa yorulur. Bu meselede Türkiye için önerilen reçete yine, Avrupa'nın tarihsel tecrübelerinden elde edilen bilgiler eşliğinde yazılır. Aydemir, Türk İnkılabı'nın tarihsel anlamını tartışırken çoğu kez, siyasal liberalizm ve onunla ilişkilendirdiği Fransız İhtilali'ni, karşı bir referans noktası olarak kullanır. Örneğin bir yerde, Türk İnkılabı'nın, emperyalizmin temelini oluşturan muasır iktisat nizamını (kapitalizmi²¹) egemen kılan burjuva devrimlerinin (ve dolayısıyla Fransız İhtilali'nin de) karşı safına düştüğünü iddia eder. Siyasal liberalizm, burjuva devrimlerinin bir çıktısıdır. Dolayısıyla, kâğıt üzerinde insan haklarından ve özgürlüklerden bahseden siyasal liberalizm altında, insanlığa bin bir türlü acıyı tattırılmış emperyalizmi doğuran kapitalizmin siyasi üst-yapısı ve onun korkunç yüzünü gizleyen maskesidir.²² Hâlbuki Türkiye, bu dünyanın bir parçası değildir (Aydemir, 1932a: 89-90; 105-106).

Gerçi Aydemir (1932a: 85-86), liberal-parlamentar demokrasinin²³ ortaya çıkışının, tarih içerisinde ilerici bir nüve taşıdığını belirtir; ancak ona göre dönemin güncel gelişmeleri, "XIX. yüzyıl iktisadiyatının siyasî bir ifadesi" olan bu yönetim biçiminin ve onun ideoloji formu olan siyasal liberalizmin artık miadını doldurmaya başladığını ortaya koymaktadır. Çünkü siyasal liberalizm, toplumların kangren hâline gelmiş sorunlarına Batı'da dahi çözüm üretemektedir. Nitekim bu gerçek, liberalizme bir tepki olarak anti-demokratik dü-

²¹ Kadrocular, iktidarı tedirgin etmemek için; gayet iyi bildikleri Marksist terminolojiyi zaman zaman otosansüre uğrattılar. 'Üretim ilişkileri' yerine, zaman zaman 'mülkiyet ilişkileri'; 'kapitalizm' yerine 'Avrupa nizamı' veya 'muasır iktisat nizamı' vb. terimleri tercih etmeleri, bu kaygılarının bir neticesidir (Tekeli ve İlkin, 2008: 605).

²² Maskedir; çünkü ona göre, özgürlüklere ve devletin iktisadi hayata müdahale etmemesine çağrı yapanlar, gerçekte kendi devletleri aracılığıyla serfleri kendi çıkarları adına proleterleştirip; dış politika da dünyanın tüm geri ülkelerini serbest pazar ve hammadde kaynağı olarak temellük etmişlerdir. Yani dillerinde adem-i müdahalecilik yalanlarıyla devleti, hem kendi ülkelerindeki emekçilere hem de tüm dünyaya müdahale ettirmişlerdir (Aydemir, 1932a: 117).

²³ Aydemir burada aslında, birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde 'klasik demokrasi' ve 'siyasî demokrasi' kavramlarını kullanır. Ancak 'klasik demokrasi'yle kastettiği yönetim biçiminin, Antik Yunan'la veya başka doğrudan-demokrasi örnekleriyle alakası yoktur. Kastettiği, 1930'lu yıllarda giderek kan kaybeden; ancak yine de o yıllarda Batı dünyasının önemli bir kesiminde egemenliğini sürdüren liberal-parlamentar demokrasidir (Aydemir, 1932a: 84-85).

zen ve akımların; yani Alman ve İtalyan faşizmlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Aydemir, 1932a: 85). Siyasal liberalizm, toplumların ciddi sorunlarının çözümünde kifayetsizliği kanıtlanmış olması ve ayrıca emperyalist burjuva düzeninin siyasi üst-yapısını oluşturuyor olması nedeniyle Türkiye'ye uygun değildir (Aydemir, 1932a: 86-87).

Kadrocuların Batı'nın tarihsel gelişiminden çıkarttığı bir diğer önemli ders ise sınıf kavgasının önlenmesi zaruretidir -ki bu kabul, onların, sadece iktisadi liberalizme değil; siyasal liberalizme reddiyelerinin de bir gerekçesini oluşturur. Aydemir'e (1934: 11) göre, "Avrupaî demokratik rejimde her sınıf, münhasıran kendi menfaati ve kendi kurtuluşu için mücadele eder." Türkiye'nin yarın bir gün Avrupa'daki ülkeler gibi sınıf kavgalarıyla sarsılmasını önlemek için,²⁴ Avrupa'nın tarihsel deneyimlerinden gerekli dersleri çıkarmak gerekir:

"Fransız inkilâbı, inkilâpta cephesizliğin ve inkilâbın seyrini mürakabede anarşinin bir misalidir. Bu inkilâbın bütün seyrinde inkilâpçı nesil, yapacağını bilen bir tek kadro ve disiplinli bir avangart halinde hiçbir zaman birleşmedi. Sel gibi akan kanlara ve bir terrörün, zahiren bir disiplin ifade eder gibi görünen bütün şiddet ve dehşetine rağmen, Fransız İhtilâli üstünde Fransız ihtilâlcisinin şuurlu mürakabesi, hiçbir zaman te[e]ssüs etmemiştir. Bu ihtilâl ... 1789'dan 1871'e kadar süren bir enerji ve kan israfından sonra Fransız milletine, hatta milletin müfekkiresi üstünde katolik papasının müdahalesini bile tasfiye edem[e]yen bir kötü oportünizme inkilâp etmişti" (Aydemir, 1932a: 157).

Bu tespitlerden ve siyasal liberalizme yönelik reddiyelerden geriye kalacak olan, tek-partili ama yeniden yapılandırılmış bir iktidar mekanizması olacaktır. Kadroculara göre geleceğin müreffeh yarınlara Türkiye'yi kavuşturacak olan; sınıf çıkarlarını değil, milletin gerçek çıkarlarını gözeten; disiplinli ve şuurlu bir öncü kadronun liderliğidir (Aydemir, 1932a: 7-8, 136, 149-150). Sonuçta, Peker'de olduğu gibi, elde sadece iktisadi açıdan değil; siyasi açıdan da anti-liberal bir teori vardır. Ancak bu anti-liberalizm, en azından ekonomi politikalarında belirgin bir sol muhteva içermekte ve anti-liberalizmle sınırlı kalmayıp; anti-kapitalist tınlar da taşımaktadır.

Sonuç

Peker, Aġaoġlu ve Aydemir, 1930'lu yıllarda, Türkiye için önerdikleri kurtuluş reçetesinin içeriğini Avrupa'nın tarihsel deneyiminden süzölen bilgiler eşlinde formöle etmişler ve bu muhakemede, özel olarak liberalizmin tarihsel serüveninin tahliline büyük önem atfetmişlerdir. Ancak hem Avrupa'nın tarihsel gelişimine yönelik analizlerinde, hem de Türkiye'ye dair sundukları çözüm önerilerinde önemli oranda farklılaşmışlardır. En genel planda bakılacak olur-

²⁴ *Kadro'da* Tör (1932f: 17) de şöyle yazar: "Sınıf kavgaları ile liyme, liyme olmuş Avrupa milletlerinin bugünkü halini, gören gözlerimizin önünde dururken, onu bir ideal olarak alup benimseyemeyiz."

sa Ağaoğlu, Türkiye'nin, Batı'nın yürüdüğü yoldan yürümesi gerektiğini düşünmektedir. Bu yolun parolası, bireydir: Batı'yı üstünlüğe götüren farklılıkların temelindeki unsur, bireylerin düşünsel ve iktisadi açıdan serbestçe hareket etmeleri ve böylece bireyin inkişaf edişidir. Bu bakış açısı, en kalın konturlarla, siyasal ve iktisadi liberalizmi çağırılmaktadır.

Liberalizmin tarihsel gelişimi Peker açısından ise negatif bir referans teşkil etmektedir. Ona göre, Avrupa'daki sınıf kavgaları, Büyük Buhran, faşizmin yükselişi, istikrarsızlık ve toplumsal çalkantılar, liberalizmin hem iktisaden hem de siyaseten iflas ettiğini göstermektedir. Türkiye'nin muasırlaşma davasında da siyasal liberalizm ancak bir köstek; dahası örgütlü gericilik için de bir şemsiye niteliği görecektir. İktisadi boyutta ise liberalizm, Türkiye'nin süratle sanayileşmesini sağlayabilecek bir çözüm yolu teşkil etmemektedir ve -diğer tüm yan etkileri bir tarafa- ülkenin sınıf kavgalarıyla kasıp kavrulmasına yol açacaktır. Öyleyse Türkiye'nin kurtuluş reçetesi, iktisadi liberalizm yerine devletçilik; siyasi liberalizm yerine de tek-parti iktidarının otoriter yönetimidir.

İktisadi liberalizm Aydemir'e göre de Türkiye gibi ülkelerin gelişiminde bir kaldıraç rolü oynayamaz. Bu politika, kapitalistleşmenin ve sanayileşmenin ilk evrelerinde Batı ülkelerinin iktisadiyatının temel ögesi olsa da XX. yüzyıl başında geriden gelen ülkeler açısından gerçekçi bir çözüm yolu önermemektedir. Dahası, bu sistem artık, Batı'da da iflasın eşğine gelmiştir. Siyasal liberalizm ise gerçekte, emperyalizmin kontrpuanını ve bir sömürü düzeni olan kapitalizmin siyasi üst-yapısını teşkil etmektedir. Hâlbuki Türkiye bu dünyaya değil; onlar karşısında mücadele eden anti-emperyalist cepheye dâhildir. Türkiye'nin kurtuluşu, dışa karşı korumacı, içeride özel girişimlere çok sınırlı bir hareket alanı bırakan, planlamacı bir iktisat politikasıdır.

Görüldüğü gibi Ağaoğlu'nun önerilerinden liberal; Peker ve Aydemir'inkilerden ise anti-liberal bir reçete ortaya çıkmaktadır. Aydemir ve Peker'e göre, yaşadıkları çağın gerçekleri, liberalizmin miadını doldurduğunu göstermektedir. Ağaoğlu ise 1929 Buhranı sanki hiç yaşanmamış gibi bir tavır takınmaktadır. Yani tercihi, bu buhrana dair derin analizler üreterek, sebeplerini ve sonuçlarını tartışarak ve buna rağmen liberalizmde ısrarcı olmak değildir. Buhranı, sanki üzerinde pek de tartışmaya değmeyecek bir olay gibi görmüştür.

Öte yandan liberalizm karşıtlığında Peker ile Aydemir aynı hizada görünüyorsa da bakış açımızı değiştirdiğimizde, aralarındaki mesafenin gayet uzak olduğu görülecektir. Peker'in anti-liberalizmi, solidarist ve otoriter bir yönetim mantığına çıkmakta ve kapitalizm karşıtlığı içermemektedir. Yönetimsel konularda Aydemir'in tavrının da otoriter bir nitelik taşıdığı doğrudur. Ancak o, liberalizmi, kapitalizmi ve emperyalizmi birbirlerine bağlamakta ve dolayısıyla liberalizm ile emperyalizm karşıtlığını, anti-kapitalizmle tahkim etmektedir. Peker açısından ise emperyalizm -ve daha genel planda sermayedarların kâr hırsı- kapitalizmin

kanuniyetlerinin bir sonucu değil; bir arızadan ve suiistimallerden ibarettir. Dolayısıyla meseleye anti-liberalizm değil de anti-kapitalizm açısından bakılacak olunursa, bu kez Ağaoğlu ve Peker aynı hizada durmakta; Aydemir ise onlardan ayrılmaktadır. Ancak Aydemir'in, kapitalizm karşıtlığını, mantıksal tüm uzantılarına kadar izlediğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Öte yandan üç düşünürün üçü de Türkiye'nin Batı'dan bambaşka bir toplum olduğunu, Batı'daki sınıfların ve sınıf mücadelelerinin Türkiye'de mevcut olmadığını veya bunların rüşeym hâlinde bulunduğunu öne sürmektedir. Sınıf kavgası, Ağaoğlu'na göre kontrol altında tutulması gereken; Aydemir ve Peker'e göre ise mutlak suretle engellenmesi gereken bir şeydir. Ağaoğlu, Türkiye'de kapitalizmin gelişimi neticesinde sınıf çelişkileri belirginleştikten sonra, devletin iktisadi sahaya nispeten daha geniş biçimde müdahalesini doğal karşılayacağını (yine de bunun, sadece ihtiyaçlar nispetinde kalması gerektiğini) belirtmektedir. Aydemir ve Peker ise aksine, modern sınıf çelişkilerinin ortaya çıkışına engel olmak için devletin, peşin peşin iktisat sahasına müdahalesini istemektedir.

Peker açısından dünyadaki kümelenme, ulus-devlet bölmelerinden çok daha büyük ve derin bir anlama sahip değildir. Ağaoğlu ve Aydemir için ise dünya, ikiye bölünmektedir. Ağaoğlu'nda bu bölünme idealist bir biçimde kurgulanarak, 'Doğu versus Batı medeniyetleri/kültürleri' ikiliğine; Aydemir'de ise materyalist bir biçimde kurgulanarak, 'emperyalizm versus yarı-sömürgeler ve sömürgeler' ikiliğine ulaşılır. Ağaoğlu, Batı medeniyetinin tümünden kabulünü istemektedir. Çünkü toplumsal yapıları bir bütünlük içerisinde görmekte ve bu bütünlüğün özüne de zihniyet farklılıklarını ve bireysel hürriyet sorununu yerleştirmektedir. Aydemir'de de toplumsal yapılara ilişkin bütünsel bir kavrayış vardır; ancak bu bütünselliği anlamlandırma şekli farklıdır: Emperyalizm, siyasal-liberalizm ve iktisadi-liberalizm, burjuvazinin egemen olduğu kapitalist toplumsal yapıya gömülüdür. Bu nedenle Aydemir, sadece bir parçasının değil; bu bütünün tamamının karşısında yer almaktadır. Dolayısıyla, hem Aydemir'in hem de Ağaoğlu'nun, toplumsal yapılara ilişkin bütünsel bir kavrayışa sahip oldukları söylenebilir; ancak bu bütünlük Aydemir açısından maddi, Ağaoğlu açısından ise idealist bir temele sahiptir. Peker'in ise parçaların ilişkisel bir aradalığı anlamında bir toplumsal bütün anlayışına sahip olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir.

Kaynakça

Ağaoğlu, A. (1930). *Serbest insanlar ülkesinde*. Sanayiinefise Matbaası.

Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve fert*. Sanayiinefise Matbaası.

Ağaoğlu, A. (1949). *Serbest Fırka hatıraları*. Nebioğlu Yayınevi.

Ağaoğlu, A. (2013). *Üç medeniyet*. (3. Bs.). Doğu Kitapevi.

- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük: Türkçülüğün tarihî gelişimi*. Türk Kültür Yayıncılığı.
- Alpkaya, F. (2011). Bir 20. yüzyıl akımı: 'sol kemalizm'. T. Bora ve M. Gültekinçil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce* (2. Cilt: Kemalizm) içinde (ss. 477-499). İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1932a). İnkılâp ve Kadro. Muallim Ahmet Halip Kitaphanesi.
- Aydemir, Ş. S. (1932b). Kadro ve İzvestiya. *Kadro*, 6, 46-47.
- Aydemir, Ş. S. (1933). Darülfünun inkılâp hassasiyeti ve Cavit Bey iktisatçılığı. *Kadro*, 14, 5-11.
- Aydemir, Ş. S. (1934). Yeni devletin iktisadî fonksiyonları. *Kadro*, 29, 5-14.
- Aydemir, Ş. S. (1975). *Tek adam: Mustafa Kemal* (3. Cilt: 1922-1938). (5. Bs.). Remzi Kitabevi.
- Bakırgezer, G. (1997). Batı medeniyeti hayranı liberal bir aydının çelişki ve sınırları: Ahmet Ağaoğlu. *Toplumsal Tarih*, 41, 36-42.
- Belge, B. A. (1932a). Çökmekte olan cihan nizamı. *Kadro*, 1, 20-26.
- Belge, B. A. (1932b). Millî kurtuluş hareketleri ve bunların inkılâp nazariyeleri. *Kadro*, 9, 39-42.
- Boratav, K. (1974). *100 soruda Türkiye'de devletçilik*. Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2004). *Türkiye iktisat tarihi: 1908-2002*. (8. Bs.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Coşar, S. (1997). Ahmet Ağaoğlu: Türk liberalizminin açmazlarına bir giriş. *Toplum ve Bilim*, 74, 155-175.
- Çolak, İ. (1996). Paradigmanın inşası: Türk inkılabının ideolojisinin oluşumu ve Recep Peker. *Liberal Düşünce*, 4, 69-81.
- Çolak, İ. (1997). Recep Peker ve Türk inkılabının ideoloji arayışları. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 131, 38-41.
- Çulhaoğlu, M. (2002). *Doğruda durmanın felsefesi: seçme yazılar*. YGS Yayınları.
- Dinler, D. (2003). Türkiye'de güçlü devlet geleneği tezinin eleştirisi. *Praksis*, 9, 17-54.
- Durmaz, M. N. (2008). Bir ideolog bir ideoloji: Recep Peker ve korporatizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (2), 161-184.
- Georgeon, F. (1994). Azerbaycanlı bir entelektüelin ortaya çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa yılları 1888-1894. *Toplumsal Tarih*, 8, 6-12.
- Georgeon, F. (1996). Ahmet Ağaoğlu: Aydınlanma ve devrim hayranı bir Türk aydını. *Toplumsal Tarih*, 36, 28-35.

- Görücü, Ç. (2017). Tek parti döneminde halkçılık ve sosyal politika: solidarizm ve korporatizm kavramları çerçevesinde 1936 İş Kanunu hakkında bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 54 (3), 1335-1368.
- Kadıoğlu, A. (1998). Laiklik ve Türkiye’de liberalizmin kökenleri. *Defter*, 33, 41-63.
- Kadro (1932). [Başyazı]. *Kadro*, 8, 3-5.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 yıl*. (2. Bs.). İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2019). *Ankara*. (38. Bs.). İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2018). *Recep Peker konuşuyor: “disiplinli hürriyet”*. Alfa Yayıncılık.
- Kuruç, B. (1993). *Belgelerle Türkiye iktisat politikası (2. Cilt: 1933-1935)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Lök, A. ve Erten, B. (2007). 1933 Reformu ve yabancı öğretim üyeleri. T. Bora ve M. Gültekinçil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasî düşünce (3. Cilt: modernleşme ve batıcılık)* içinde (ss. 537-544). İletişim Yayınları.
- Özcan, U. (1996). İmparatorluktan cumhuriyete kimlik değişimi: *Ahmet Ağaoğlu’nun (1869-1939) hayatı, dönemi ve düşünceleri*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özcan, U. (2010). *Ahmet Ağaoğlu ve rol değişikliği*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Özçetin, B. (2010). Zigana Dağı’ndaki portakal ağacı: Recep Peker ve Kemalizm. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 20, 167-187.
- Peker, R. (1935). Partinin yeni programı için kurultayda R. Peker’in söylevi. *Ülkü*, V (28), 247-259.
- Peker, R. (1936a). R. Peker’in yeni Halkevlerini açma nutku. *Ülkü*, VII (37), 1-5.
- Peker, R. (1936b). R. Peker’in partililerle bir konuşması. *Ülkü*, VII (39), 161-162.
- Peker, R. (1936c). Uluslaşma-devletleşme. *Ülkü*, VII (41), I-VII.
- Peker, R. (1936d). R. Peker’in İş Kanunu izahı. *Ülkü*, VII (41), 325-329.
- Peker, R. (1940). 30 Ağustos Zafer Bayramı. *Ülkü*, XVI (92), 173-175.
- Peker, R. (1984). *İnkılâp dersleri*. (4. Bs.). İletişim Yayınları.
- Peköz Kara, N. N. (1999). *Türk siyasi hayatında Recep Peker*. [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Shissler, A. H. (2002). *Between two empires: Ahmet Ağaoğlu and the new Turkey*. I. B. Tauris.
- Şener, M. (2015). 1923-1945: Burjuva uygarlığının peşinde. G. Atılğan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Haz.), *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat içinde* (ss. 195-339). Yordam Kitap.

- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İctima: 1, Cilt: 12, 8.6.1936.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İctima: 2, Cilt: 16, 5.2.1937.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). *Bir cumhuriyet öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu anlamak*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2008). Kadro ve Kadrocuların öyküsü. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt: sol) içinde (ss. 600-619). İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2013). *Türk Devrimi ve sonrası*. (7. Bs.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Tökin, İ. H. (1934a). Millet içinde sınıf mes'elesi (II). *Kadro*, 26, 20-26.
- Tökin, İ. H. (1934b). Beş senelik programın manası. *Kadro*, 27, 26-30.
- Tör, V. N. (1932a). Müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına. *Kadro*, 1, 6-9.
- Tör, V. N. (1932b). Müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına (2). *Kadro*, 2, 9-14.
- Tör, V. N. (1932c). Değişen cihan münasebetleri içinde Türkiye. *Kadro*, 5, 13-18.
- Tör, V. N. (1932d). Niçin ve nasıl sanayileşmemiz lâzım? *Kadro*, 6, 13-18.
- Tör, V. N. (1932e). İktisat işlerinde devlete veto hakkı ve İktisat Vekâleti. *Kadro*, 10, 13-19.
- Tör, V. N. (1932f). Sınıflaşmamak ve iktisat siyaseti. *Kadro*, 11, 17-21.
- Tör, V. N. (1933a). Bizde hususî teşebbüsün zaferi. *Kadro*, 13, 10-16.
- Tör, V. N. (1933b). Millî kurtuluş hareketleri ve buhran. *Kadro*, 18, 18-24.
- Tör, V. N. (1933c). Devletçilik karşısında zümre menfaati ve münevverler mukavemeti. *Kadro*, 21, 15-20.
- Trak, A. (1981). Devlet ve Fert: gecikmiş bir kitap eleştirisi. *Toplum ve Bilim*, 14, 64-83.
- Trak, A. (1983). Liberalizm-devletçilik tartışması (1923-1939). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (c. IV, ss. 1085-1089). İletişim Yayınları.
- Türkeş, M. (1999). *Kadro hareketi: ulusçu bir sol akım*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Türkeş, M. (2009). Kadro dergisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (2. Cilt: Kemalizm) içinde (ss. 464-476). İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (1997a). Resmî ideoloji ya da alternatif resmî ideoloji oluşturmaya yönelik iki dergi: Ülkü ve Kadro mecmualarının karşılaştırmalı içerik analizi. *Toplum ve Bilim*, 74, 181-192.

- Uyar, H. (1997b). 1930'larda Türkiye basınında "liberal" muhalefet: Ağaoğlu Ahmet'in Akın gazetesi. *Toplumsal Tarih*, 41, 43-50.
- Ünver, C. (2009). Şevket Süreyya Aydemir. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce (2. Cilt: Kemalizm)* içinde (ss. 466-473). İletişim Yayınları.
- Yanardağ, M. (2012). *Kadro hareketi: dünyada ve Türkiye'de ulusçu sol ve üçüncü yol arayışının ideolojik kaynakları*. Destek Yayınları.
- Yıldız, A. (2009). Recep Peker. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce (2. Cilt: Kemalizm)* içinde (ss. 58-63). İletişim Yayınları.

Etik kurul onayı

Bu çalışma, literatür taramasına dayanıyor olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.